

TÜRKİYE'DE İŞ YAPMANIN VE İŞLETMENİN AKADEMİKLEŞTİRİLMESİ, 1930-1950

Prof. Dr. Behlül Üsdiken

Sabancı Üniversitesi

Yönetim Bilimleri Fakültesi

• • •

Özet

Türkiye'de iş yapma ve işletmelerle ilgili akademik faaliyet, dayanağını büyük ölçüde Alman "işletme iktisadı" oluşturmak üzere, 1930'lu yıllarla başlamıştır. Bu çalışmada, 1930-1950 yılları arasındaki akademik yazının incelenmesinden hareketle, Alman işletme iktisadının ithaliyle, çoğu ilk kez olmak üzere, Türkiye'ye gelen başlıca düşünceler ortaya konulmaktadır. İnceleme esas olarak işletme ve işletmelerin "yönetilmeleriyle" ilgili fikirler üzerinde durmaktadır. İleri sürülen ana görüş Türkiye'deki işletme iktisadının da esasen iktisat temelli bir bakış açısını, ancak işletmelerin işletme iktisadı bilgisiyle "yönetilebileceği" ve daha iyi sonuçlar üretmelerinin sağlanabileceği fikriyle beraber, içerdiği'dir. Makale, işletme iktisadının, 1950 sonrasındaki sonuşüne karşın, akabinde ve hatta bugünlere kadar Türkiye'de işletmeler ve yönetimlerine ilişkin düşünceler üzerinde bırakmış olabileceği izlerin tartışılmasıyla son bulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yönetim düşüncesinin tarihi, işletme iktisadı, işletme eğitimi, Türkiye, Almanya.

*Academization of Business and Business Enterprises in Turkey,
1930-1950*

Abstract

Early academic activity on business and the business enterprise dates back in Turkey to the 1930s, drawing extensively upon the German *Betriebswirtschaftslehre* (BWL – "business" or "enterprise" economics). Based on an examination of the academic literature in the period 1930-1950, the present study attempts to delineate the major ideas that came to Turkey, largely for the first time, through the importation of the German BWL. The study focuses primarily on the ideas pertaining to the business enterprise and to themes concerning its "management". It is argued that an economic perspective coupled, however, with the claim that the business enterprise was "manageable" and could be made to produce better results through the knowledge provided by "business economics" constituted the central tenets of the Turkish version of the BWL. The article concludes with a discussion of the traces that the BWL may have left, despite its post-1950 demise, later on, and indeed present day thinking in Turkey on business and its management.

Key Words: History of management thought, business economics, business education, Turkey, Germany.

Türkiye'de İş Yapmanın ve İşletmenin Akademikleştirilmesi, 1930-1950*

Türkiye'de ticaret veya iş dünyasına yönelik eğitimin tarihi 1883 yılında İstanbul'da kurulan "Ticaret Mektebi'ne" kadar uzanmaktadır (ERGİN, 1941: 937-946; ESENKOVA, 1958; İLKİN, 1972; UNAT, 1964: 80f-80i). İş yapılan yerlerin bir "bilim" konusu olarak görülmesininse 1930'lu yıllarla birlikte başladığı kaydedilmiştir. Sözü edilen yıllar Türkiye'de "sistemik bir işletme bilimi eğitiminin" (OLUÇ, 1973: 11) ve "çağdaş işletmecilik ve yöneticilik" konularıyla ilgili "ilmin" (TOSUN, 1985: III) temellerinin atıldığı dönem olarak nitelenmiştir. Bu gelişme Almanya'da 19. yüzyılın sonlarından başlayarak oluşan ve son haliyle *Betriebswirtschaftslehre* (BWL) (Türkçe'de kullanılan karşılığıyla "işletme iktisadı" veya "işletme ekonomisi") adını alan disiplin ve anlayışın Türkiye'ye ithaliyle meydana gelmiştir (ÜSDİKEN/ÇETİN, 2001). Diğer bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi (AMDAM, 1996; ENGWALL/GUNNARSSON, 1994; LOCKE, 1984; 1989), Türkiye'de de 1950'lere kadar işletmelere ilişkin düşünce ve teknikler büyük ölçüde Alman BWL'si yoluyla ve filtresiyle öğrenilmiştir (ÜSDİKEN/ÇETİN, 1999).

Dolayısıyla işletme iktisadı bir kere Türkiye'de bir "akademik" disiplinin nüvesini teşkil etmek açısından önem taşımaktadır. İş yapma veya "işletme" konularının üniversiter bünyede de yer alabileceğinin meşrulaştırılması yolunda ilk adım işletme iktisadıyla atılmıştır. Ayrıca işletme iktisadı bir "bilgi" ve "yaklaşım" olarak 1930'lardan 1950'lerin başlarına kadar akademik ortamda yarattığı alana büyük ölçüde egemen kabul edilebilecek bir yer tutmuştur. Taşındığı bu öneme karşın, Alman BWL'sinin Türkiye'ye girişi ve kendini kabul ettirme süreci (ÜSDİKEN vd., 2002) ve ne tür akademik faaliyete yön verdiği (ÜSDİKEN/ÇETİN, 1999) üzerinde durulmuşsa da bu yolla gelen anlayışlar,

* Bu çalışmadan çıkan ilk sonuçlar Mehmet Erçek'le birlikte X. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde (Antalya, 23-25 Mayıs, 2002) bildiri olarak sunulmuştur. Mehmet Erçek'e çalışmanın başlarındaki katkıları ve yaptığımız fikir alışverişlerinden ötürü teşekkür ederim. Ayrıca Binnur Kıbrısçıklı'ya Almanca'dan yaptığı çeviriler, Demet Çetin'e de bazı yayınların teminindeki yardımları için teşekkür etmek isterim. Çalışmanın gerektirdiği harcamalar Sabancı Üniversitesi'nin "kişisel araştırma fonu" programıyla sağlanan kaynaklardan karşılanmıştır.

bazı değinmeler dışında, inceleme konusu yapılmamıştır. Örneğin, Üsdiken ve Çetin (1999: 60 ve 65) bu disiplinin işletmeler açısından "ekonomiklik" vurgusuna dayandığına, "sevk ve idarenin", sözü edilmekle birlikte, "işletilme" olarak anlaşıldığına işaret etmişlerdir. Öz-Alp (1979: 21) de 1950'ler öncesinde "Alman kaynaklarının ve Alman işletme iktisadı profesörlerinin etkisiyle işletmecili(ğin), iktisadın bir dalı olarak" görüldüğünü belirtmiştir. Öz-Alp'in (1979: 21), Kuzey Amerika'daki gelişmeleri kistas alarak işaret ettiği bir diğer nokta, bu anlayışın matematik ve sosyal bilimler gibi alanlara kapalı kaldığıdır. Ancak bunların ötesinde "iktisadın bir dalı" olmanın ne anlam ifade ettiği veya, bununla bağlantılı olarak, sonralarda ilgi odağı haline gelen "sevk ve idare" veya "yönetim" meselesinin işletme iktisadında nasıl görüldüğü üzerinde durulmamıştır.

Bu makale esasen bu meseleyle ilgilidir. Amaç, işletme iktisadının Almanya'dan ithaliyle Türkiye'ye ne tür fikirlerin geldiğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede makale iki konudaki fikirlerle ilgilenmektedir. Bunlardan birincisi işletme iktisadının işletmelere ilişkin barındırdığı fikirlerdir. Burada ileri sürülen ana düşünce, işletme iktisadının işletmenin bütün yönlerini (varlık nedeni, gayesi, dış ortamı, diğer işletmelerle ilişkileri, iç bünyesi, faaliyetleri gibi) kavramsal açıdan sadece iktisada dayalı olarak belirlediğidir. "İktisadi" oluş işletmenin en temel vasfı, aynı zamanda da işletmede neler yapılması gerektiğinin tek ölçütüdür. İkinci olarak da, işletme iktisadının, o zaman kullanılan tabirle, "sevk ve idare" üzerine ne söylediği üzerinde durulmaktadır. Burada savunulan görüş de, "muhasebenin akademikleştirilmesi" şeklinde de nitelendirilmiş olmasına karşın (DE MAN/KARSTEN, 1994: 90-4), işletme iktisadının esasen işletmelerin "sevk ve idaresi" meselesiyle uğraştığıdır. Ancak sevk ve idare işletmede yürütülen faaliyetlerle ilişkili bir iş olarak görülmekte, bir meslek veya toplumsal katman olarak anlaşılmamaktadır. İşletme iktisadıyla 1950'ler sonrasının Kuzey Amerika kaynaklı "yönetimci" yaklaşımı arasındaki en önemli fark da belki burada yatmaktadır.

Bu iki ana temanın geliştirilmesine arka plan teşkil etmek üzere ilk olarak işletme iktisadının Almanya'da kurumsal çerçevesi ve içeriği itibariyle 20. yüzyılın ilk otuz yılında geçirdiği evrim, beraberinde de, 1930'lardan 1950'lere kadar Türkiye'de kazandığı ağırlığı göstermek üzere, bu ülkeye geldikten sonra izlediği seyir özetlenmektedir. Sonraki iki bölüm yukarıda sözü edilen iki temanın işlenmesine ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde işletmenin "iktisadi" olarak görülmesinin getirdiği ana düşünceler ve bunlar çerçevesinde işletmelerde yapılması gerekenlere ilişkin işletme iktisadının yaklaşımları incelenmektedir. İzleyen bölümde de sevk ve idarenin ve idare edenlerin işletme iktisadında nasıl anlaşıldığı üzerinde durulmaktadır. Makale önceki bölümlerin gösterdiği panoramanın özetlendiği ve işletme iktisadının Türkiye'de 1950'lerdeki hızlı sonuşüne karşın bıraktığı izlerin tartışıldığı bölümle son bulmaktadır.

Almanya'da Betriebswirtschaftslehre, Türkiye'de işletme iktisadı "Ticaret tekniklerinden" "işletme iktisadı bilgisine"

Daha eski tarihlere giden köklerin olduğuna ilişkin görüşlere (örneğin, SCHNEIDER, 1999) karşın daha sonraları *Betriebswirtschaftslehre* (BWL) adını alan disiplinin Almanya'da doğup gelişmesinde kurumsal zemini bu ülkede kurulan yüksek ticaret okulları (*Handelshochschulen*) sağlamıştır (FEHLING, 1926; HOMBURG, 1999; TRIBE, 1995; MEYER, 1998). Bu okulların ilkleri, üniversite sisteminin dışında, 1898'de Leipzig ve Aachen'de kurulmuş, bunları ilk bağımsız okullar olarak Köln ve Frankfurt'ta (1901), sonraları da diğer önemli ticaret merkezlerinde kurulanlar izlemiştir (FEHLING, 1926; ENGWALL, 1998; MEYER, 1998).

Başlarda bu okulların tamamıyla uygulamaya yönelik bir nitelik taşıdıklarına işaret edilmiştir (MEYER, 1998; PIEPER, 1994). İki yıl süreli olan eğitim esasen iktisat, hukuk, yabancı diller ve, öğretimin uygulamalı tarafını oluşturan, ticaret tekniklerini (*Handelstechnik*) kapsamaktadır (TRIBE, 1995). Bunlardan sonuncusu, Tribe'in (1995: 112) da belirttiği gibi, daha baştan ticaretle ilgili değişik konuları tutarlı bir bütün haline getirme amacını taşımıştır. Kapsadığı da muhasebe, ticari hesap, ticari muhaberat, satış işlemleri, sigorta, ithalat ve ihracat gibi konu ve işlerdir (TRIBE, 1995). On yıllık bir süre içerisinde bu kapsamdan bağımsız bir disiplin oluşturma yoluna girilmiş (LOCKE, 1984; PIEPER, 1994) ve *Handelsbetriebslehre* (ticari işletme bilgisi), *Handelwissenschaft* (ticaret bilimi) ve *Privatwirtschaftslehre* (PWL) (özel iktisat bilgisi) gibi ayrı bir alanı ifade eden terimler kullanılmaya başlanmıştır (PIEPER, 1994; TRIBE, 1995). Bu iktisadı "özel" yapan, ülke ekonomisinden farklı olarak, "iktisadi faaliyetin ayrı birimler içinde örgütlenişiyle" (TRIBE, 1995: 124) veya iktisadi bünyenin "hücreleriyle" (FEHLING, 1926: 565) ilgileniyor olmasıdır.

Sözü edilen süre içinde PWL'in eğitim programları içindeki payı artmış (FEHLING, 1926; LOCKE, 1984), kitapları ve dergileri yayınlanır olmuş (FEHLING, 1926; PIEPER, 1994; SCHMALTZ, 1930; SCHNEIDER, 1999) ve "yüksek ticaret okullarının uzmanlaştığı disiplin" olarak tanımlanır hale gelmiştir (TRIBE, 1995: 129). Giderek ticari işletmeler yanında imalatı da içine almaya başlamış (LOCKE, 1984: 159), 1910'ların başlarında kendi içinde sektörel temelli olarak (imalat, ticaret, bankalar gibi), sonradan *spezielle* (hususisi) BWL adına alacak ayrışmalara gitmiştir (FEHLING, 1926; LOCKE, 1984; TRIBE, 1995). Ticaretin ötesine giderek endüstri işletmelerini de kapsama eğilimine rağmen PWL esasen işletmelerin "ticari" veya "iktisadi" tarafıyla ilgili kalmış, "teknik" veya "üretim" yanı mühendislere ve *Technische Hochschulen*'e (yüksek teknik okullara) bırakılmıştır (PIEPER, 1994). Söz konusu ayırım Alman işletmelerindeki ticari ve teknik müdürlükler arasındaki iş bölümüne dayalı ikili yapıyla da denk düşmektedir (PIEPER, 1994). Yüksek ticaret okulları ve PWL'in üretimin

örgütlenmesi meselelerine uzak kalmasının bir disiplin olarak ayrı ve bağımsız bir kimlik kazanma çabasının bir parçası olarak görülebileceği de ileri sürülmüştür (LINDENFELD, 1990: 221).

Bağımsız bir kimlik edinme çabası bir yandan da iş dünyası için çekici kalmayla Almanya'daki kuvvetli bilim (*Wissenschaft*) geleneği içinde yer edinebilme arasındaki gerilimle beraber gitmiştir (FEHLING, 1926; LOCKE, 1984; MEYER, 1998; PIEPER, 1994; SCHMALTZ, 1930; ÜSDİKEN vd., 2002). Yüksek ticaret okulları ve bunların kendine özgü disiplini olarak PWL'e önemli bir karşı duruş üniversitelerdeki iktisatçılardan gelmiştir. "Özel" iktisat (PWL) olarak tanımlamanın ifade ettiği "millet" iktisadından (*Volkswirtschaftslehre*) keskin ayrımın üniversitelerin tutumuyla ilgili olduğu belirtilmiştir (FEHLING, 1926: 565; TRIBE, 1995: 103). Bazı üniversite iktisatçıları PWL'nin bir bilim olamayacağını savunmuşlardır (LOCKE, 1984). Temel iddia, iktisat genel refahla ilgiliyken, PWL'nin, adı üstünde, iş dünyasının özel çıkarlarına yönelik olduğu, dolayısıyla bilimsel nesnellikle bağdaşamayacağıdır (LOCKE, 1984: 119). Bazılarıysa bu noktaya kadar gitmemekle birlikte, PWL'in ayrı bir bilimsel disiplin olarak kabul edilemeyeceğini, ancak iktisadın, Locke'un (1984: 119) ifadesiyle, "ikinci sınıf" ve uygulama tekniklerine yönelik bir parçası olarak görülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu tür karşı çıkışların, örneğin Alman işletme iktisadının en önemli insanlarından biri olan Schmalenbach'ın bu disiplini *kunstlehre* (zanaat veya hünerin bilgisi veya "bilimi") ve dolayısıyla iktisadın amaçlarından farklı bir uygulamalı bilim olarak tanımlamasıyla (1911, zikreden PIEPER, 1994: 117; ayrıca LOCKE, 1984: 157) üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Özellikle muhasebe alanında dinamik bilanço fikri ve enflasyon koşullarının etkileri gibi konularda Schmalenbach'ın başını çektiği ilerlemeler de bağımsız bir disiplin hüviyetinin kazanılmasına katkıda bulunmuştur (LOCKE, 1984). Nicklisch ve Rieger gibi bazı önemli isimlerin esas kaygının uygulamaya yönelik yararlar değil bilim olması gerektiği yönündeki karşı çıkışlarına karşın Schmalenbachçı "hünerin bilgisi" çizgisi yaygın benimsenen görüş olmayı sürdürmüştür (ÜSDİKEN vd., 2002).

Nihayet PWL'nin içindeki privat sözcüğünün "özele" yönelik olma ve daha fazla kar etmenin yollarını öğretme çağrışımalarını gidermek üzere (PIEPER, 1994; SCHNEIDER, 1999) 1920'lerin başlarından itibaren (ilk kez önerilmesi Nicklisch'e ait olmak üzere; 1921, zikreden TRIBE, 1995: 129) *Betriebswirtschaftslehre* (BWL) (tam karşılığıyla, işletme iktisadı bilgisi) adını almıştır (FEHLING, 1926: 566; TRIBE, 1995: 98). İsim değişikliğine doğru gidilirken PWL'nin (ve sonra da BWL'nin) işletmelerin karlılığına odaklı olmaktan toplumsal refahu öne koyan, Locke'un (1984: 159) ifadesiyle, "kapitalistten firmaya odaklanmaya kayan", hatta kısmen "ahlaki-kuralcı" bir yön aldığına da işaret edilmiştir (PIEPER, 1994: 118). Yine iktisatçıların muhalefetine karşılık verme çabasına bağlanan bu dönüşün Schmalenbach'da da

görüldüğü belirtilmiştir (SCHNEIDER, 1999). Ancak bu yönelim BWL içinde bazı yönlerden farklılaşan çizgilerin doğmasına da yol açmıştır. Sözü edilen eğilimin en kuvvetli öncü ve savunucusu Nicklisch olmuştur (PIEPER, 1994; SCHNEIDER, 1999). Serbest piyasaya dayalı kapitalist anlayıştan uzaklaşmaya da başlayan Nicklisch (LOCKE, 1984: 160) disiplinin bir sosyal felsefeye dayanması gerektiğini ileri sürmüştür (SCHANZ, 1999). Nicklisch, aynı zamanda, giderek kar yerine işletmenin üyelerine, onlara da birey olarak değil bir "işletme cemaati" (*Betriebsgemeinschaft*) olarak odaklanmanın gereğini vurgular olmuştur (NICKLISH, 1932 zikreden PIEPER, 1994: 118-9; LOCKE, 1984: 160-1). Bu görüşlerden tamamen ayrı bir üçüncü çizgiyi de (SCHANZ, 1999) PWL'in özgün halini, işletme karını kuramlaştırmanın odağı olarak korumayı savunan Rieger (belki de tek başına) temsil etmiştir (RIEGER, 1928, zikreden SCHNEIDER, 1999; LOCKE, 1984: 159).

Bu arada yüksek ticaret okulları giderek üniversiter bir şahsiyet kazanır olmuşlardır (FEHLING, 1926). Köln ve Frankfurt'takiler örneğin, sırasıyla 1914 ve 1919 yıllarında üniversiteye dönüşmüşler (MEYER, 1998), böylelikle de o zamanki adıyla PWL üniversite ortamına girmiş ve iktisat eğitiminin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler etkisini işletme iktisadında olduğu gibi iktisat eğitiminde de göstermiştir. Bir yanda o zamanlara kadar sadece hukuk öğrencilerine okutulan ve ayrı alan olarak sadece doktora derecesi almanın mümkün olduğu iktisatta bir ara derece niteliğinde olmak üzere üç yıl süreli *Diplom-Volkswirt* (millet iktisadı derecesi) ihdas edilmiştir (1922; TRIBE, 1995: 137). *Diplom-Kaufmann* (işadamlığı diploması) olarak anılan ve yüksek ticaret okulları tarafından verilmekte olan dereceyi almak için eğitim programının süresi de akabinde (1924) iki yıldan üç yıla çıkarılmış (LOCKE, 1984) ve her iki derece de doktora devam etmek için eşdeğer kabul edilmeye başlanmıştır (TRIBE, 1995). Arkasından, ilk başta Berlin'deki olmak üzere (1927) diğer bazı yüksek ticaret okulları da, üniversiteleşmiş olanlar gibi, doktora derecesi verme hakkını kazanmışlardır (TRIBE, 1995: 98). Üniversite sistemiyle kaynaşma ve BWL'nin bir "bilim" (*Wissenschaft*) olarak kabul görülmesi, Meyer'in (1998: 28 ve 32) belirttiği gibi, 1930'larda fiilen tamamlanmıştır (örneğin, FEHLING, 1926: 545 ve 578-9; LOCKE, 1984: 229).

BWL Türkiye'ye yukarıda özetlenen sürecin sonlarına doğru girmiştir. Şimdi, 1950'lere kadar edindiği konumu göstermek üzere, BWL'in Türkiye'ye giriş yolları ve yayılışına geçilmektedir.

İşletme İktisadı Türkiye'de

İşletme iktisadının Türkiye'ye "aşlına sadık" haliyle girişinin ilk adımı¹ olarak Ete'nin (1946: 1),² Almanya'da Leipzig Üniversitesi'nde öğrenciyken "İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası mecmuasının Mayıs 1928 tarihli nüshasında" yayınladığını belirttiği "İktisadi İşletme bilgisi" başlığını taşıyan makalesini veya, belki daha önemlisi, 1931 yılında Türk İktisatçılar Cemiyet'inde verdiği (1932 yılında yayınlanan; ETE, 1932)³ konferansı görmek gerekir. O sırada İstanbul Darülfünü'nunun Hukuk Fakültesi'nde iktisat müderris muavini (bugünkü karşılığıyla, doçenti) olan Ete (ÇANKAYA, 1968; 1187; YAZMAN, 1985a: 46) konuşmasında işletme iktisadının ne olduğunu tanıtmakta ve "Türk iktisadiyatında ve Türk iktisadi tedrisatına ... ithalini"⁴ önermektedir (1932: 21). Ete'nin bu sunuşunu, hemen arkasından, popüler yayınlardaki bazı yazıları izlemiştir (örneğin, ETE, 1933a; ETE, 1933b).

Otuzlu yılların ilk yarısında işletme iktisadının ders programlarına girdiği de görülmektedir. Fındıkoğlu (1946: 78) İstanbul Darülfünü'nunun kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin açılmasından sonra Hukuk Fakültesine bağlı olarak kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nde iktisatla ilgili ek sertifika almak isteyen öğrencilere sunulan dersler arasında "İşletme" dersini zikretmektedir. Ete (1946:1) "İşletme İktisadı" olarak andığı bu dersin Ahmet Ali Özeken ile kendisinin çabalarıyla dahil edildiğini belirtmektedir. Aynı şekilde 1932'de Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi adını almış olan Ulumu Aliyei Ticariye'nin 1934'de yürürlüğe giren programında "İşletme Ekonomisi" dersi yer almaktadır.⁵ Bu dersi Zühtü İnhan'ın verdiği bilinmektedir (İNHAN, 1935)⁶. "İşletme Bilgisi" adıyla bir ders de, yine 1934'de, Ankara Ticaret Lisesi'nde Şükrü Erlaçın ve sonradan bu okula katılan İsmet Alkan tarafından okutulmaya başlanmıştır (ALKAN, 1944: 34; ERLAÇIN, 1946: iii; YAZMAN, 1963: 36). Gerek

1 Fındıkoğlu (1946: 63), 1924'de yapılan değişiklikle "Ulumu Aliyei Ticariye Mektebi" adını alan (Esenkova, 1958: 33) ticaret mektebinin programına o sırada "ticari iktisat" başlıklı bir dersin dahil edildiğini kaydetmektedir. Dersin adı Almanya'daki gelişmeleri çağrıştırmakla birlikte, Alkan (1944: 33) bu derste "modern işletme ekonomisine intibak etmeyen tali ehemmiyette bazı malumat veril(diğini)", Ete de (1932: 20) de söz konusu dersin "işletme iktisadının" yerini tuta(madığını)... mevzuunu daha ziyade eşya ticaretine ... ait problemler (in) teşkil et(tiğini)" belirtmektedir.

2 Ete'ye yapılan 1946 atıfları, üç ayrıncı durumda kitabın birinci cildindedir. İkinci cilde olan atıflar belirtilmiştir.

3 Ete 1934'e kadar yayınlarında "Muhlis Etem" adını kullanmıştır. Daha sonra "Ete" soyadını almıştır (Yazman, 1985a: 46). Metin içinde bütün yazılarına "Ete" şeklinde atıf verilmektedir.

4 Doğrudan alıntılar hiçbir değişiklik yapılmaksızın verilmektedir. Dolayısıyla özgün metnin yazıldığı günlerde kullanılan yazım kurallarını yansıtmaktadırlar.

5 Bu bilgi *İktisatçıların 54. Yıl Hatırası, Yüksek İhtisas ve Ticaret Mektebi 1936 Yılığ*ı adlı yayında yer almaktadır.

6 "Ders takrirleri" olarak ilk yayınında yazarın adı "M. Zühtü" olarak yer almaktadır. "İnhan" soyadını daha sonra almıştır (Yazman, 1985b: 37).

Erlaçın, gerekse Alkan Berlin Yüksek Ticaret Okulu'nda öğrenim görmüşlerdir (YAZMAN, 1963: 36)⁷.

İşletme iktisadının o sıralarda Türkiye'de yerini sağlamlaştırmasında önemli bir aşama İstanbul Üniversitesi (İÜ) İktisat Fakültesi'nin 1936 yılında kurulup 1937'nin başlarında faaliyete geçmesiyle olmuştur. Bu fakültenin ilk "tedrisat programında" 2, 3 ve 4. sınıflarda sırasıyla "İşletme İktisadı", "İşletme İktisadı ve Muhasebe" ve "İşletme İktisadı ve Devlet Muhasebesi" dersleri bulunmaktadır.⁸ Fakültede kurulan "İşletme İktisadı" kürsüsünün başına da Ekim 1937'de (TUNA, 1985: 9), Hitler'in iktidara geçmesinden sonra Nürnberg Yüksek Ticaret Okulu'ndaki profesörlük görevinden 1934'de emekli olmak zorunda bırakılan Alfred Isaac getirilmiştir (LOCKE, 1984: 221; WIDMANN, 2000: 202). Doktora programının 1941 yılından itibaren İktisat Fakültesi'nde ilk kez başlatılmasıyla birlikte işletme iktisadı doktora yapılabilecek şubelerden biri olarak kabul edilmiştir (UÇANSU, 1972: 18-19). Lisans programında da 1942 yılında yapılan değişiklik sırasında, Isaac'ın da etkisiyle olacak (TUNA, 1985: 14-18), işletme iktisadının ilk dersi birinci sınıfa alınmış, toplam ayrılan zaman bir saat artırılmış ve ikinci sınıftaki eleme sınavlarından biri haline getirilmiştir (FINDIKOĞLU, 1946: 75-76).

Bu arada 1935 yılında adı Siyasal Bilgiler Okulu'na dönüştürülerek 1936'da Ankara'ya nakledilen ve eğitim süresi dört yıla çıkarılan Mülkiye Mektebi'nin programına da "İşletme İktisadı" dersi dahil edilmiş (ÇANKAYA, 1968: 508, 513, 523 ve 527) ve 1939 yılından itibaren Ankara'daki Yüksek Murakabe Heyeti yanında bu okulda ek görev alan Muhlis Ete tarafından verilmeye başlanmıştır (ÇANKAYA, 1968: 1187). Yine Ankara Öğretmen Sanat Okulu'nda (daha sonra Yüksek Teknik Öğretmen Okulu) Erlaçın 1938'den itibaren işletme ekonomisi dersi vermeye başlamıştır (ERLAÇIN, 1946a: iii). Türkiye'deki ikinci Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu olarak İzmir'de 1944'de açılan ve ders programı esasen İstanbul'dakinin aynısı olan (BROOKNER, 1966: 236) okulun müfredatına da İşletme Ekonomisi dersi girmiş ve oraya geçen Erlaçın tarafından üstlenilmiştir. İşletme ekonomisi ayı yıllarda hem İstanbul Üniversitesi bünyesindeki hem de Ankara'daki Hukuk Fakültesi'nin (ETE, 1945: 262), hatta Yüksek Denizcilik Okulu'nun programlarında da (ALTUĞ, 1950: vii) yer almaktadır.

İşletme iktisadının 1930'ların ortalarına doğru ayrı bir ders halini alarak o zamanın yüksek öğretim kuruluşlarının programlarına girmeye başlamasından sonra hem öğretime yardımcı olacak ders kitapları, hem de dergi ve derlenmiş konferans metinleri şeklinde bir akademik yazın da doğmuştur. Ete (1937b: 386),

7 Erlaçın'ın özgeçmişi hakkında bilgiyi *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (1992), Cilt 7, Sayı 1'de bulabilmek mümkündür.

8 Söz konusu ders programı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Kılavuzu (İstanbul, 1939) başlıklı yayının 13 ve 14. sayfalarında yer almaktadır.

İsmet Alkan'ın 1937 tarihli *Genel İşletme Ekonomisi* kitabını Türkiye'de bu disiplinin ilk "sistemik kitabı" olarak göstermiştir.⁹ Bunu Alkan'ın ertesi yıl aynı seriden ikinci kitabı, 1940'lı yıllarda da Alkan'la birlikte, Isaac, Erlaçın, Ete ve nihayet Özeken'in kitapları izlemiştir.¹⁰ Bunlar yanında Isaac'in muhasebe ve sigorta konularında, Özeken'in de kuruluş finansmanı konusunda kitapları bulunmaktadır.¹¹ Ayrıca akademik dergilerde (ÜSDİKEN/ÇETİN, 1999), konferans metinleri şeklinde (örneğin, ETE, 1932; ALKAN, 1939) derlenmiş yayınlarda (ETE, 1934; ISAAC, 1944b; 1946b) ve daha popüler ortamlarda (örneğin Alkan'ın kiler için YAZMAN, 1963: 71-4) yer alan çok sayıda yayın da yapılmıştır.

Yukarıdaki özetleme Türkiye'de 1930'lardan 1950'lerin başlarına kadar işletmelerle ilgili özellikle akademik ortamlarda neredeyse ne okutulmuş ve yazılmışsa referansının işletme iktisadı olduğunu göstermektedir. Bunun dışında kısmen İnhan (1935), bir de yüksek ticaret okullarında işletme iktisadı çizgisi dışında okutulan muhasebe dersleri (ALKAN, 1944: 33) kalmaktadır. Yine de, bu zaman kesitinde, hatta bir ölçüde de 1950'ler boyunca (OLUÇ, 1972; ÜSDİKEN/ÇETİN, 2001), yüksek ticaret mektepleriyle, iktisat ve hukuk fakültelerinde, siyasal bilgilerin de idari ve mali şubelerinde okumuş bütün öğrenciler işletme iktisadının sunduğu düşüncelerle karşılaşmışlardır. Şimdi bu öğrencilerin ve o dönemin işletme iktisadı kitaplarını veya yazılarını okuyanların karşılaştıkları fikirlere dönülmektedir

"İktisadi" İşletme

İşletme iktisadı, adı üstünde, iktisada dayalı bir disiplin ve yaklaşımdır. Örneğin Isaac'ın (1947: 151) ifadeleriyle "... işletme iktisadı ilmi, iktisadi meseleleri münferit işletmeler içinde tetkik eder" ve "umumi iktisatla" işletme

9 Gerçi bundan önce yayınlanmış Zühtü İnhan'ın *İşletme Ekonomisi* (1935) başlıklı dersleri (Ete, 1935: 269), bir de Özeken'in yine 1935 tarihli *Ticari Teşebbüslerde Organizasyon* adını taşıyan ders notları vardır (Özeken, 1951: 13). Ete'nin (1937b) son ikisini "ilk" kitaplar olarak kabul etmeyişi "takrirler" alt başlığını taşımaları veya, bir olasılık, içerikleri itibarıyla "hakiki" işletme ekonomisi olarak görmemesiyle ilintili olabilir.

10 Sözü edilen kitaplar şunlardır: İ. Alkan, *Endüstri İşletme Ekonomisi ve Esas Meseleleri* (1938, 2. baskısı 1946); A. Isaac, *İşletme İktisadı* (Cilt I, kısmen 1939, tamamen 1940; 2. baskısı 1947; Cilt II, Fasikül I, 1942; Fasikül 2; 1943; 2. baskısı 1946; Cilt III, 1944; 2. baskısı 1949) ve *Hukukçular İçin İşletme İktisadına Giriş* (1943); İ. Alkan, *Perakende Ticaret İşletme Ekonomisi* (1945); Ş. Erlaçın, *İşletme Ekonomisi* (ders notu, 1945; I ve II. ciltler 1946, III. cilt 1950) Muhlis Ete, *İşletme Ekonomisi Dersleri* (Cilt I ve II, 1946); A. A. Özeken, *Ticari Hesap: İşletme İktisadı Başlangıç Dersleri*, Cilt III (teksir, 1946-47; 1950) ve *Umumi İşletme İktisadı: İşletme İktisadı Başlangıç Dersleri*, Cilt III (1951). Bu arada da Alkan'ın *Genel İşletme Ekonomisi*'nin ikinci (1944) ve üçüncü (1952) baskıları yapılmıştır.

11 A. Isaac, *Ticari Hesap ve Mali Cebir* (Cilt I, 1940; Cilt II, 1944), *Muhasebe Nazariyesi* (1942), *İşletmelerde Revizyon ve Kontrol* (1944), *Muhasebe Tatbikatı* (Aziz Tahsin Balkanlı'yla, 1945; 2. baskı 1947) ve *Sigorta İşletmesi* (Cilt I, 1946; Cilt II, 1948; Cilt III, 1947); A. A. Özeken, *İşletme Sevki ve İdaresinde Kurtuluş Finansı Problemleri* (1944).

iktisadının "müşterek bir ilmi esası, yani müşterek nazariyesi olduğuna hiç şüphe yoktur" (1944: 173-4).¹² Ete'ye (1946: 15) göre de "işletme ekonomisi tabiri İşletme ve Ekonomi mefhumlarından mürekkeptir" ve böylelikle de "ekonomice çalışan münferit işletmelerin bilgisidir" (1946: 14). Aynı şekilde Özeken (1951: 62) için "işletme iktisadı ilmi, iktisadi yaşayışı işletme adı verilen 'iktisadi cüzütamlar' üzerinde inceleyen bir ilimdir".

Dolayısıyla, işletmeler de esasen "münferit iktisatlar" (ISAAC, 1947: 146) veya daha kapsamlı bir tanımla "... istihlal faaliyetinde bulunan ve ihtiyaçların tatmini keyfiyetine doğrudan doğruya veya dolayısıyla iştirak eden ... iktisadi cüzütam(lar)dır" (ISAAC, 1947: 4). İşletmenin bütün yönleriyle "iktisadi" olarak görülmesine Özeken'in (1951: 70-71) şu tanımı belki de en iyi örneği teşkil etmektedir: "İşletme, iktisadi bir muhit de 'iktisadi fonksiyonlar' başarmak üzere kurulmuş *maddi* ve *beşeri* unsurlardan mürekkep, *iktisadi bir alettir*". İktisada dayalı olma ve işletmeyi bir "münferit iktisat" olarak kabul etme işletme iktisadının belki de en baş esasını getirmektedir. Isaac'ın (1947: 164) sözleriyle "her işte ... evveleminde iktisadi mülahazaların gözönünde tutulmaları icap etmektedir" veya, yine Isaac'ın (1947: 81) ifadesiyle "her tedbir iktisadi neticeye göre takdir edilmektedir".

"İktisadi mülahazaların" dayanağını da işletme iktisadının en temel kavramı olan "iktisadilik" veya Ete'nin ilk başlarda Türkçe karşılık ararken kullandığı terimle "ekonomilik" (Alman BWL'sindeki *Wirtschaftlichkeit*; 1937a: 62; LOCKE, 1984: 160) oluşturmaktadır. Bu kavram iktisattaki "muayyen bir emekle mümkün olduğu kadar fazla istifade temin etmek esasını ifade eden", o zaman kullanılan terimle, "say-i akal" kanununu veya Almanca'dan alınan haliyle "ekonomik prensibi" yansıtmaktadır (ISAAC, 1947: 147). Say-i akal kanunun işletmelere taşınması da, ikiye ayrılarak, "rasyonellik" ve "rantabilite" prensipleri kanalıyla olmaktadır (ISAAC, 1947: 111). Rasyonellik "teknik verimi", rantabilite ise "iktisadi ve ticari verimi" ifade etmektedir (ISAAC, 1944-45: 21).

Dolayısıyla iktisadilik, veya rasyonellik ve rantabilite, işletmeler için uyulması gereken en önemli esası, işletme iktisadınınsa bir "ilim" ve öğretim vasıtası olarak yol gösterici olabilmesinin zeminini oluşturmaktadır. İktisadiliğin işletmelerde yapılan her iş, alınan her karar için temel dayanağı veya ölçütü oluşturması gereklidir. İşletme iktisadının getirdiği bütün "prensip" ve "kaideler" de buradan kaynaklanmaktadır (örneğin, ISAAC, 1947: 149; ERLAÇIN, 1946: 205). İktisadilik, işletme iktisatçılarınca yukarıda Isaac'ın verdiği tanımdan daha geniş şekilde de kullanılabilen "rasyonellikle" de eş anlamlıdır. İktisadi olmak, rasyonel olmaktır. Alkan'ın (1937: 5) ifadesiyle, "iktisadi çalışma rasyonel faaliyet prensibinin hakikileştirilmesidir". Rasyonellik sadece "aklılığı" dayanmakta, böylelikle işletme iktisadının "gelenek prensibiyle" hareket eden işletmelere karşı getirmek istediği yeni zihniyeti ifade

12 Bu alıntıda ve izleyen bütün alıntılarda vurgular özgün metinlerde olduğu şekildedir.

etmektedir (ISAAC, 1947: 81). Ete'nin sözleriyle (1933a: 433), "(İş)letme iktisadı bir gaye olmaktan ziyade bir vasıttır. İktisadi ve hatta kültürel müesseseleri, işletmeleri hedeflerine en çabuk ve en az emek ve masrafla götürmeye, rasyonel işletmeye yarar ilmi bir usuldür".

İktisadilik, işletmeler için ifade ettiği rasyonelleşme ve modernleşme yanında, işletme iktisadının, yine o zamanlar Almanya'dan alınan terimle, "millet iktisadıyla" bağ kurmasına da imkan vermekte, işletmenin "işlevselliğini" göstermeye yaramaktadır (ALKAN, 1937: 3; ÖZEKEN, 1951: 101). İşletmenin faaliyetlerini ve işlerini ne denli "iktisadi" biçimde gerçekleştirebildiği "milli" iktisada da yansiyacaktır. Böylelikle işletmenin "iktisadiliği" kendine (ve tabii sahiplerine sağlayacağı) yararların ötesinde esas olarak bir "genel refah" meselesine dönüştürülmüş olmaktadır. "İşletme iktisadı bakımından, işletme, müteşebbisten, işletme sahibinden tamamen ayrı ve müstakil, bir iktisadi unsur" (ISAAC, 1946a: 33) olarak nitelenmektedir. Karın kime gittiği de önem taşımamaktadır (ISAAC, 1944-45: 22). Böylelikle "işletme menfaati" veya "gayesi" de sahip veya hükmetme durumunda olanların işletmeyle ilgili çıkarlarından "bağımsız" bir hale "getirilmiş" olmaktadır. İlgilenilen ve sağlanmasına katkıda bulunulmak istenen de işletme etrafındaki çıkarlardan bu şekilde "arındırılmış" genel bir "iktisadilik" meselesidir. Ete'nin (1932: 15) ifadesiyle, "... hakiki bir işletme iktisadı siyasetinin neticeleri evvela umumun menfaatine hadımdır. Müteşebbisin rantabilitesi ve kazancı işletme iktisadında ikinci derecede gelir". Aynı şekilde Alkan'da da (1939: 13) işletmelerdeki "verimli faaliyetin" "millet iktisadiyatını" sağlamalaştırıcı etkilerinden söz edildiğini görmek mümkündür.

İşletmeler genel ekonomiye bir de "piyasalar" kanalıyla eklenmektedir. İktisada dayalı olmak işletme iktisadında piyasayı ve işletmeyle ilişkisini de belirli bir bakış açısıyla ele almak anlamına gelmektedir.

İktisadi İşletme piyasalar içinde

İşletme iktisadı işletmenin piyasalarla ilişkisini esasen "piyasaya bağımlılık" şeklinde görmektedir. Gerçi piyasaya egemen olmak ve düzenlemek üzere işletmelerin birlikte hareket etmelerinden, birleşmelerinden (örneğin ETE, 1946: 32-41; ISAAC, 1942: 20-26) veya reklam yoluyla talebi etkileme olanaklarından (ISAAC, 1944a: 64) da söz edilmektedir. Yine de esas olarak piyasaya veya Özekin'in (1951: 72-9) yukarıda da yer verilen daha geniş ifadesiyle "iktisadi muhite" boyun eğen ve intibak etmek zorunda olan bir işletme resmedilmektedir.

Piyananın bir kere işletmelere disiplin getiren bir etkisi vardır. Bu rekabet ve tüketicilerin alım gücü kanalıyla olmaktadır. Böylelikle piyasa işletmelerin fazla kar etme istek ve çabalarını frenleyici olmaktadır (örneğin ALKAN, 1938:

6). Bu durum müşterilerini zaman içinde kaybedecekleri veya rakiplerin doğmasına yol açacakları için, fiili tekel durumunda olanlar için bile söz konusudur (ISAAC, 1947: 149-50). Piyasa bir de koşulları belirleyerek işletmeler üzerinde hükmedici olmaktadır. Bu da esasen fiyatlar yoluyla olmaktadır. Fiyatlar serbest piyasalarda oluşuyorsa işletmelerin yapabilecekleri pek bir şey yoktur. Bunları veri olarak kabul etmeleri gerekir. Bu durum hem satış fiyatları (ISAAC, 1944a: 96-9), hem de üretimde kullanılan girdiler için geçerlidir. Isaac'ın (1946b: 12) ikinciler için dile getirdiği şekliyle,

"Ham madde, malzeme, beşeri say gibi unsurların fiyatları(na) ... prensip itibarile münferit işletmeler hiçbir tesir yapamazlar. Yani dışarıdan tedarik edilen ham madde, malzeme fiyatları ve bir de beşeri say'ın mukabili olan ücretler az çok sabit masraf unsurları olarak telakki edilmelidir".

Sözü edilen sınırlayıcı etkiler ötesinde piyasalar değişkendir, konjonktür dalgalanmaları, ekonomik krizler vardır. Bu tür olaylar da işletmeler için önemli "rizikolar" ve güçlükler yaratır. Bunları önceden tam olarak bilebilmek olanağı yoktur. Sadece tahminlerde bulunabilmek mümkündür (ISAAC, 1947: 103-104). İşletmelerin bir de bu tür rizikolara karşı kendilerini olabildiğince korumaları gerekmektedir (ALKAN, 1937: 56; 1952: 138). Bunların yetmediği durumlarda da "bünye" ve "faaliyetlerinde" en hızlı biçimde değişiklikler yaparak yeni koşullara uyum sağlama ya çalışmaları lazımdır (ISAAC, 1944a: 5 ve 92).

Özetle işletmelerin yaşamı ve başarıları önemli ölçüde piyasalara ve oradaki gelişmelere bağlıdır. Dış çevrelerini etkileme olanakları da sınırlıdır. İşletme iktisatçılarının daha olumlu baktıkları "serbest piyasa iktisadı" böyledir. Öyle de kabul edilmek gerekir. İşte bu noktada işletme iktisadı işletme kuranlara veya işletmelerin başında olanlara iki şey söylemektedir. Birincisi, böyle bir duruma karşın, hala yaşam olasılığını artırmak ve daha başarılı olmak için yapılabilecek şeyler vardır. Bunlar baştakilerin müdahalesiyle mümkün olabilir. Bunu izleyen ikinci iddiaları da, ancak yapılabileceklerin işletmenin içiyle ilgili olduğudur. Böylelikle işletme iktisadı da esas ilgisini işletmelerin içine döndürmektedir. Piyasalar belirleyicidir, belirsizlikleri ve beklenmedik olayları barındırır, işletmelere ne olacağını büyük ölçüde şekillendirir ama işletmenin de, içinde yapılacaklarla, daha "rasyonel" ve "intibak" eder hale getirilmesi, böylelikle de varlığını sürdürme ve "verim" yaratma şansını artırması mümkündür. Bu sonuçların yaratılmasını sağlayacak uygulamalarda baştakilerin "vasıfları" ve "kabiliyetleri" önemli rol oynayabilir (ÖZEKEN, 1951: 67). Ancak bunlar yeterli olmayabilir. Dolayısıyla işletme iktisadının öğrettiklerinden yararlanılmalıdır. İşletme iktisadının işletmenin içinde yapılabilecekler veya yapılması gerekenlere ilişkin öğrettiklerini de Ete'nin (1946: 16-7) yaptığı gibi iki grupta toplamak ve tanımlamak mümkündür: "organizasyon" ve "kalkülasyon".

"Kalkülasyon" ve "organizasyon": "His" yerine "hesap", "şekilsizlik" yerine "ahenk"

Yine Ete'ye (1946:17) göre "organizasyon işletmenin teşkilat işini, kalkülasyon ise, hesap işini ifade eder". İşletme iktisadı kitapları bu iki esas "problem" (ETE, 1946: 16) dışında ve bunlarla kesişen yönleriyle beraber işletmelerin kuruluşu, mali yapısı ve finansmanı, tedarik, istihsal ve sürüm faaliyetleri, alım-satım ilişkilerinde kullanılan yöntem ve araçlar, ekonomik koşulların işletmelere etkileri gibi konular üzerine betimleyici bilgi, "prensipl" ve "kaideler" de içermişlerdir (örneğin, ISAAC, 1947: 12-3 ve 43-4).

Ancak hesap en başta gelmektedir (örneğin, ALKAN, 1938: 56). Hesap işleri de muhasebe, işletme istatistikleri, bütçeler ve maliyet hesaplamalarını içermektedir (ISAAC, 1947: 12; ETE, 1946, Cilt II: 31; ALKAN, 1946: 213; ALKAN, 1952: 251). Bütününe bakıldığında bunlar işletmenin bünyesel özelliklerini, faaliyetlerini ve ürettiği sonuçları ölçülebilir, hesaplanabilir, kıyaslanabilir, kontrol edilebilir, öngörülebilir, özetle "bilinebilir" hale getirmeye yöneliktir. "Rasyonel sevk ve idareyi" bu tür hesaplamalar ve kıyaslamalar mümkün kılabilir (ISAAC, 1942: 68). Piyasaca saptanan fiyatların gerektirdiği şekilde çalışabilmek de ancak böyle olabilir. Başarılı sonuçların anahtarı buradadır:

"Bir müessese içindeki hesap işleri ne kadar muntazam, ne kadar vazih ve ne kadar iyi bir suretle tutulursa, alınacak netice üzerine o kadar büyük tesiri olacağı aşıkardır" (ALKAN, 1937: 99).

İşletme iktisadı yazını bu konuda uç beklenti ve ifadeler de gitmektedir. Örneğin maliyetle ilgili olarak Ete (1946, Cilt II: 49) "... masrafların tam olarak bilinmesi(nden)", Alkan (1937: 47) "... masrafları en ince noktalarına kadar hesap etmek(ten)", Özeken de (1951: 165) "... maliyet(in) ... işletme faaliyetleri esnasında sarfedilen bütün gayretlerin noksansız bir yekünunu gösterecek şekilde tanzim edil(mesi)" gereğinden söz etmektedir. Amaçlanan, yine Alkan'ın (1937: 19) ifadesiyle, "müessesenin iç yüzünü ve hakiki vaziyetini ... ortaya çıkartmak(tır)". Bilir hale gelme çabasının işletmenin sınırları dışına taşırılması da önerilmektedir. Örneğin yine Isaac (1944a: 53) "işletme faaliyetlerinin sevk ve idaresinde sürüm safhasından da muvaffakiyetle çıkabilmek için her şeyden önce piyasanın ... ne ... mal veya hizmet istediğini ... hangi fiatlar ödemek temayül ve imkanında bulunduğunu bilmek lazım" geldiğini, bunun için de "piyasa tetkik ve tahlillerinin büyük ... ehemmiyeti" (1942: 32) olduğunu söylemektedir.

Bütün bu düşünce ve öneriler, Türkiye'deki haliyle de, Alman işletme iktisadının, yukarıda da değinilen, gündemiyle bağlantılıdır. İşletmelerde eski anlayışların terk edilip günün koşullarına cevap vereceği düşünülen rasyonel zihniyetin hayata geçirilmesi hesap yoluyla olacaktır. Ete (1946, Cilt II: 31) örneğin şöyle demektedir:

"Bugün piyasa ekonomisinde çalışan teşebbüs ve işletmelerin idaresinde artık hisse ve göreneğe göre hareket etmek zamanı geçmiştir. İşletme faaliyeti muayyen bir haddi geçtikten sonra esaslı hesaplara istinad etmeyecek olursa, yapılan tahminlerde fazla isabetsizliklerin başgöstereceği tabiidir"

Ete'nin hesap işlerinin gerektiği gibi yapılmamasının "isabetsizlikleri" artıracığı iddiası işletme iktisadının hesap işini bu denli öne çıkarmasının altında yatan önemli bir varsayım da işaret etmektedir. Kayıt ve hesaplar ve bunlar yoluyla sağlanan bilginin işletmelerin başındakilere bir "pusula" (ÖZEKEN, 1951: 68) olacağı kabul edilmektedir. "İlim" de, hesap işlerinin geliştirilen kaide ve tekniklerle "doğru ve hakikate yakın" (ISAAC, 1947: 122) bilgi temin etmesi için uğraşmaktadır. Bu yollarla elde edilecek böyle bilginin de, Locke'un (1984: 191) da söylediği gibi, kendiliğinden en iyi kararların alınmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Faaliyetler ve sonuçlarıyla ilgili kayıtların ve bunlara dayanan hesaplamaların düşünüldüğü şekilde yapılması doğru kararların alınmasının garantisi gibi görülmektedir. Bu temel anlayış ve varsayımı örneğin Özekin'in (1951: 166) kitabındaki maliyetlerle ilgili kısmın sonundan aktarılan aşağıdaki alıntıda görebilmek mümkündür:

"Ancak bu suretle tanzim edilmiş bir *maliyet*dir ki, işletme sevk ve idaresi için, cidden kıymetli bir projektör vazifesini görebilecek, finansman, istihsal, kar tevzii, fiat tespiti ilh. sahalarda realite ve basirete dayanan kararların alınmasını mümkün kılabilecektir".

Hesap işlerinin bilgiyle sağladığı bu "aydınlığa" ilave olarak organizasyon veya teşkilat da esasen "rasyonel" ve "rantabl" olabilmek için işletme iktisatçılarınun işletmenin bilinir hale getirilmesi yanındaki ikinci önemli kaygısına, "düzenli" ve "ahenkli" olmaya, yanıt vermektedir. Isaac (1947: 7) için, işletmenin ana vasıflarından biri sahip olduğu ve dışarıdan sağlayacağı üretim araçlarını "uygun ve ahenkli surette birleştirmektir". Bunun yapılmasını sağlayacak da organizasyondur. Organize olmayla "gelişigüzelliğin" ve "şekilsizliğin" yerini "ahenk" ve "düzen" alacaktır (ISAAC, 1947: 86; ÖZEKEN, 1951: 71). Alkan'a (1952: 227) göre, "organizasyondaki gaye, her yerde ve her işte hemen hemen birdir: düzenli, ahenkli, tertipli ve intizamlı iş görme". Organizasyon ve organizasyonla ilgili prensip ve kaidelerin de iktisattaki "say-i akal" kanununa dayandığı söylenmektedir (ISAAC, 1947: 152-154; ERLAÇIN, 1946: 205). Böylelikle, işletme iktisadının rasyonel işletmesi için ikinci anahtarı organizasyon sağlamış olmaktadır. Uç ifadeleri burada da görmek mümkündür. Örneğin, organizasyonun "en mükemmel bir saat makinasi gibi aksamadan işle (mesi)" (ALKAN, 1946: 85) beklenmektedir. Aynı zamanda ama organik benzetmeler de kullanılmakta işletmeyi "canlı" hale getirenin de organizasyon olduğu söylenmektedir (ALKAN, 1946: 91). Bununla işaret edilmek istenen de organizasyonun şartlara göre "değiştirilebilir" olması gerektiğidir.

Bu tür beklentilerin yüklendiği organizasyon ve organize olma eyleminin neleri içerdiği en genel düzeyde bugünküne benzer şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin Alkan (1952: 226) organize olmayı "işletmedeki bütün işlerin en iyi ve düzenli şekilde yapılması maksadile işletme içindeki vazifelerin taksimi ve birleştirilmesi şeklinde" tanımlamaktadır. Ancak bu tanımın içine hem "insani iş gücü", hem de "tesisat ve vasıtalar" (ALKAN, 1952: 232; ayrıca, ISAAC, 1947, 151-2) girmektedir. Böyle bir tanımlama, işletme iktisadını bir yanda büro düzenlemeleri gibi konulara (örneğin, ETE, 1946, 102-10; ISAAC, 1947: 171-8), bir yanda da iş bölümü ve çalışan insan meselelerine götürmektedir. İş bölümü konusu da, üretimi ve hatta büro işlerini daha "iktisadi" kılma hedefi veri olmak üzere, Almanya'da aldığı "rasyonalizasyon" (GUILLEN, 1994; örneğin ETE, 1946: 119-121; ÖZEKEN, 1942) ve hatta "say'ın fenni şekilde organizasyonu" (ISAAC, 1946a: 93) adı altında incelenmektedir. İkinci ifade, tahmin edileceği gibi, Taylor'dan esinlenmeye işaret etmektedir. İşletme iktisadı Taylor ve izleyicilerine de bir miktar ilgi göstermiştir (örneğin, ETE, 1946: 117-124; ISAAC, 1941-42: 137-57; 1946a: 93-4; ERLAÇIN, 1946: 109-10). Gerçi Taylorizm, bilinmek, bahsedilmek ve bazı söylediklerine yer verilmekle birlikte ne Alman işletme iktisadında, ne de dolayısıyla Türkiye'deki halinde önemli bir yer tutamamıştır (ETE, 1937a; ÜSDİKEN/ÇETİN, 1999; 2001). Taylor'ın bazı uygulamaları benimsenememiş (ISAAC, 1946a: 10; 1947: 162; LOCKE, 1984: 178), yeteri kadar "ilmi" de bulunmamıştır (ETE, 1946: 121). Bunların da ötesinde, Taylor'a ilgisinin sınırlı kalışında, Almanya'da işletmelerin örgütlenmesinde yaygın olan "teknik" ve "ticari" şeklindeki ikili yapılanmada (ISAAC, 1944-45), işletme iktisatçılarınun "ticari" organizasyonla daha fazla ilgili olmalarının da payı vardır (örneğin, ALKAN, 107-10; ETE, 1946: 103). Taylor ve öğrettikleri esasen mühendislere bırakılmıştır (ÜSDİKEN vd., 2002). Yine de işletme iktisadının çalışanlara ilgisinin en önemli kısmını teşkil eden ücret konusunda Taylorist izler ve etkiler görebilmek mümkündür (örneğin ALKAN, 1946: 123-7; ETE, 1946: 167).

İşletme iktisadında insan: "Verimli" ve hatta "fedakar" ve "sadık"

Ücretle ilgili meselelerin en fazla ilgiyi çekmesine karşın, işletme iktisatçıları çalışanlarla ilgili olarak başka konularla da ilgilenmişlerdir. Yine de çalışan insanlara bakışın esasını bir yanda "iktisadilik", bir yanda da "piyasa" düşüncesi şekillendirmektedir. En başta insan iktisada konu bir piyasa unsurudur. Bu düşüncüyü gerekçelendirirken Isaac (1946a: 12-3), örneğin, şöyle demektedir:

"Bütün istihsal ve istihlak hadiselerinde, bir 'tercih', bir 'kıymet takdir etme' safha ve unsurunun ... olduğunu görüyoruz. İşte bu ... bile, her işletmenin ... şu veya bu şekilde bir işçiyi, şu veya bu kabiliyette bir memur yardımcısı araması, ve her birine izafe ettiği kıymetin aynı olmaması, beşeri say kuvvetinin, bir piyasa unsuru, ve herhalde

kıymet takdirinde mevzuu teşkil edebilecek bir iktisadi unsur olduğunu göstermektedir".

Bu "iktisadı unsurdan" da en "rasyonel" ve en fazla verimi alacak şekilde yararlanmak gerekmektedir (ISAAC, 1946a: 9). Dolayısıyla, insan önemlidir. İş yapacak ve randıman elde edilecek olan insandır. İstlenen randımanın sağlanması da, her konuda olduğu gibi, hem bir hesap, hem de organizasyon işidir. Önce fark edilmesi gereken, çalışanların bir "masraf unsuru" oldukları ve hesaba böyle katılmaları gerektiğidir (ALKAN, 1938: 50; ISAAC, 1946a: 22). Çalışanlara ücret şeklinde ödenen bedeller ve bunlar karşılığında elde edilenlerin işletme iktisadı için insan konusunun en önemli meselesini oluşturması buradan kaynaklanmaktadır. Kullanılacak ücret yöntemleri ve verilecek ücretler çalışanların veriminin de en önemli belirleyicisidir (ALKAN, 1938: 74-5). Randıman alabilmek için çalışma kurallarına titizlikle uyulmasını sağlama, kontrol ve genel bir disiplin de gereklidir (ERLAÇIN, 1946: 301-302; ISAAC, 1946a: 27 ve 29).

Bu düşüncelerin hemen yanında ama insanın bir "madde" (ISAAC, 1947: 162), "mekanik bir varlık" (ISAAC, 1946a: 12) veya sadece "teknik bir unsur" (ISAAC, 1946a: 10) olarak değil bir "uzviyet", bir "canlı mevcudiyet" olarak görülmesi ve "... bu 'unsur'u bütün hususiyetlerle gözönünde bulundurma(nun) ihmal" edilmemesi gerektiği de belirtilmektedir. Örneğin işletme için masraf olan ücretin işçi için, belki de tek, gelir olduğu, bu nedenle ailevi durumu, en az geçim düzeyi veya çalışılmayacak yıllar için tasarruf olanaklarının da ücret tespitlerinde hesaba katılmasının gerekliliğinden söz edilmektedir (ISAAC, 1946a: 23). Bir organizasyon meselesi olarak çalışanların seçimi üzerinde özellikle durulmakta, bunu yaparken "psikoteknik" disiplininin yararlanması önerilmektedir (ALKAN, 1938: 65-66; ISAAC, 1946a: 9-10). Ayrıca hem çalışma koşullarının hem de fiziki ve hatta işin yeknesaklığından kaynaklanabilecek "ruhi" yorgunluğun (ISAAC, 1946a: 98-9 ve 100-1) göz önünde tutulması ve iş temposunun bunlara göre düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Bu tür öneri ve örneklerle işletme iktisatçılarının işçilerin kötü koşullara ve muameleye maruz kalmamalarının nasıl sağlanacağıyla da ilgilendikleri görülmektedir. En başta tabii, "her işte" olduğu gibi "iktisadi mülahazalara" dayanılmaktadır. İşçilerin korunması verime olumlu katkı yapacağı iddiasıyla gerekçelendirilmekte, işletme iktisadı eğitimi görenler ve işletmelerin başındakiler böyle kazanılmaya çalışılmaktadır. Bunun da ötesinde ama Isaac (1938a: 647) ahlaki kurallardan söz etmekte, işçilere kötü davranılan dönemlerin artık geride kaldığını ileri sürmektedir. Anlatılmak istenen bir "zihniyet" değişikliğinin gerekliliğidir. Alkan'ın ifadesiyle (1944: 130) ".. bugün eski görüş ve düşüncelerin yerine insani yardım görüş ve düşüncüsü geçmiş bulunmaktadır". İşletmelerin başındakilere de bu yeni görüşün egemen olması istenmektedir. Isaac, işletme iktisatçısı olarak, bu yöndeki değişme ve

barındıracağı ahlaki anlayışların işletme düzeyinde sağlayacaklarıyla yetinir ve gerisini sosyal siyaset disiplinine bırakır görünmektedir. Alkan ve Erlaçın ise bunun ötesine gitmekte işçilere nasıl bir tavır takınılması ve ne tür destekleri sağlamanın iyi olacağı konusunda öneriler getirmektedirler. Örneğin, ücretlerin işçinin çalışmasına "mütenasip" ve "adil" olmasına ve zamanında ödenmesine dikkat çekilmektedir (ALKAN, 1938: 72; ERLAÇIN, 1946: 110). İşçilerin "yetiştirilmesi" ve iş "terbiyesi" kazandırılması için çaba gösterilmelidir (ALKAN, 1944: 114-8; ERLAÇIN, 1946: 111). Bir "sosyal yardımlaşma" anlayışı içerisinde çalışanların sağlık ve aile sorunlarıyla, hatta sosyal, kültürel ve eğlence ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgilenilmeli, işletmede bunları sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır (ALKAN, 1944: 130-3; ERLAÇIN, 1946: 110). İşçinin bu "... haklarını küçümsememek, fazla görmemek icabeder" (ALKAN, 1944: 131). Alkan (1938: 70), bunlarla da yetinmeyerek meseleyi işletmelerin ötesinde ülke düzeyine çekmekte ve "işçileri müdafaa etmek, egoist ruhlu kapitalistlerin elinden kurtarmak, bugün her memlekette büyük bir dava ve kanuni bir mecburiyet halini almıştır" demektedir. Gerçi bu ifade ayrı kitabın, Türkiye'nin daha "liberal" anlayışlara meyiletmesinden sonraki yayınında (ALKAN, 1946) yer almamaktadır ama yine Alkan (1952: 98) "fazla kazanç ve menfaat düşüncesinin yerini sosyal yardım ve insani düşünüş almalıdır" demeye devam etmektedir. Aynı yazar 1936 yılında yayınlanan İş Kanunu'yla 1945'de kurulan Çalışma Bakanlığı'na kitabında geniş yer vermekte, bu gelişmeleri olumlu görüşlerle değerlendirmektedir (ALKAN, 1946: 134-51).

Sözü edilen yazarların, işletmeyle çalışan arasında, işletme iktisadının esas aldığı maddi temelli ilişkinin, bir başka ifadeyle, iktisadın ötesine geçerek, yukarıda sözü edilen "zihniyet" ve yasal destekler yoluyla başka tür bir "münasebet" ve "rabıta" aradıkları görülmektedir. Bu arayış Nicklischyden düşüncelerin, belki söz konusu yazarların onun çalıştığı yerde (*Handelshochschule* Berlin) okumuş olmaları vesilesiyle (LOCKE, 1984: 158; ALKAN, 1944: 28; ERLAÇIN, 1946: 109), Türkiye'ye de yansımaları göstermektedir. Örneğin Alkan baştan beri (1952: 97; ayrıca, 1937: 37 ve 1944: 94-5) şöyle demektedir:

"Mesela, işletmeci, elemanı yalnız çalışmağa mecbur bir vasıta olarak kabul eder ve çalışmasını kontrol ederek ona muayyen bir ücret vermek, aksi halde işinden atmak düşüncesile yaşar; diğer taraftan eleman da iş müddeti içinde iyi kötü işini görüp bitirdikten sonra işletmede bir dakika fazla kalmağa tahammül edemeden fırlamak hissi ile hareket ederse, böyle bir işletmede 'işletmeci' ile 'eleman' arasında mevcut olması icap eden ahenkli bir bağlılık elbette yok demektir".

Özendirilen, maddi ilişkinin ötesine geçen bir "bağlılık" kurulması, bu yolla da, işletme iktisatçılarının ana meselelerinden biri olan, işletme içi "ahengin" kuvvetlendirilmesidir. Böyle bir ilişkiye egemen anlayışın "mücadele" ve "geçimsizlik" değil "birlik" ve "beraberlik" olması gerekmektedir (ALKAN,

1952: 97). Karşılıklılık esas olmalıdır. "İşletmeci" bu karşılıklı bağlılığa "sosyal görüş ve düşünüşe" (ALKAN, 1952:97) sahip olup işçilere adil davranarak, önerilerini dikkate alarak, iyi çalışanları ödüllendirerek, yetiştirmeye çalışarak, özel sorunlarıyla ilgilenerek, sağlık, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayarak katkıda bulunacaktır (ALKAN, 1952: 97-9; ERLAÇIN, 1946: 110-1). Buna karşılık işçi de yapılan bu "iyilikleri" karşılıksız bırakmamalı "çalışkan", "fedakar" ve "sadık" olmalı, işine "dört elle sarılmalı" ve "idarecilerini sevmeli ve saymalıdır" (ALKAN, 1952: 99-101). Maddi ilişkinin ötesinde öngörülen bu "babacan" ve "himayeci" ilişki de ama sonunda yine iktisadilik ve ahenk vaat etmektedir: "İşletmede ahenkli, randımanlı, rasyonel, pürüzsüz bir çalışma ve iyi bir netice, ancak bu suretle elde edilir" (ALKAN, 1952: 100).

Nicklisch eğilimli veya değil, işletme iktisatçıları aynı gerekçelerle işçilerin talepleri için mücadele etmelerine ve, örneğin, grev haklarına hiç sıcak bakmamışlardır. Bir kere grevin birlik ve ahenk üzerinde olumsuz etkisi vardır (ERLAÇIN, 1946: 111). Bir yandan da iktisatla bağdaşmamaktadır, "çünkü zecri bir takım tedbirlerle, iktisadi faaliyetlerin normal inkişaflarına bir mania teşkil etmektedir" (ISAAC, 1942: 26). Sadece işletmede çalışanların işlerini yapmaları böylelikle "fonksiyonlarını" yerine getirmeleri engellenmiş olmamakta, "bütün iktisadi hayata" da darbe vurulmaktadır (ISAAC, 1942: 26). Benzer düşüncelerle Alkan (1938: 89) da grev ve lokavta izin vermeyen 1936 tarihli iş yasasını "kavga ve mücadeleleri" engellemek istediği için olumlu bulduğunu ifade etmektedir. "İşletmeci ve eleman münasebetleri" ahlak, karşılıklı "bağlılık" ve belki de yasaların koruyuculuğuyla "dengelenmeli", bunun dışında, hele de iktisadiliği ve ahengi "bozacak" çareler aranmamalıdır. Ortada "işletmenin menfaati" vardır ve "işletme iktisadi bilgisi", kendisini böyle tanımlamasa da, "idare edenler" için ve onlara yönelik bir "bilgidir" (LOCKE, 1984: 161).

İşletme iktisadında "sevk ve idare"

İşletme iktisadının "idare edenlere" yönelik oluşu sadece meselelere o yönden bakmasından değil, yukarıda değişik vesilelerle işaret edildiği ve bazı alıntılarda da görüldüğü gibi, temelde "sevk ve idare" meselesiyle ilgileniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bir kere sevk ve idare ediliyor olması, işletmeyi genel iktisattan, dolayısıyla, piyasalardan ayıran en temel özelliktir (ISAAC, 1947: 20): Yine Isaac'ın işletmelerin ana niteliklerini tanımlarken kullandığı ifadeyle, "(h)er işletme, bir cüzütam olmak itibarile, tek başlı bir sevk ve idareye tabidir. İşletme daima bir 'monarşi'dir" (ISAAC, 1947: 7).

Bu esasa koşut olarak işletmedeki faaliyetler "sevk ve idare" işi ve "icrai" iş (ISAAC, 1946a: 13-4), çalışanlar da "sevk ve idare elemanları" ve "emek elemanları" (ÖZEKEN, 1951: 81) veya "organize edenler" ve "edilenler" (ETE, 1946: 101) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolayısıyla, işletme iktisadında da

işin fiilen yapılması ile sevk ve idare edilmesi kavramsal olarak, örneğin Taylorizm'deki gibi, birbirinden ayrıştırılmaktadır. Şahıs şirketlerine karşılık sermaye şirketlerini göz önünde bulundurarak söylenmiş olmakla birlikte, bu kavramsal ayrımın güzel bir örneğini Özekan'da (1951: 81) görebilmek mümkündür:

"Bütün bu teşebbüs şekillerinde yapıcı çalışmaları başaran *emek* elemanlar ile sevk ve idare kategorisine giren faaliyetleri üzerine alanlar, tamamen ayrı kimselerdir. Diğer bir ifade ile: mal ve hizmet istihali ile ilgili çalışmalar, sevk ve idare elemanlarının emrinde, bunların direktif ve mürakabeleri altında ücretle çalışan yabancı *emek* unsurları -işçiler, memurlar, müstahdemler- tarafından başanlı; diğer taraftan, *sevk* ve *idare* elemanları ise -yapıcı- işlerle uğraşmayarak, dikkat ve gayretlerini münhasıran, düzenleyici, mürakabe edici faaliyetlere teksif ederler".

Bu alıntıdaki *emek* veya "eleman" türü belirlemesinin ötesinde "idareci mevkilerden" (Isaac, 1947: 162) ve sevk ve idare eden "şahıslardan" (ISAAC, 1947: 207) söz edildiği de görülmektedir. Bunlar kurucular olabilecekleri gibi, aylıklı müdürlerin de bu tür görevleri üstlendikleri belirtilmektedir (ÖZEKEN, 1951: 29; ISAAC, 1947: 64). Bugünkü dile çevrilecek olursa, işletmeyle ilişkisi aylıkla sınırlı anlamında "profesyonel" idarecileri de işletme iktisadında görebilmek mümkündür.

Özetle işletme iktisadında da, işletmelerin sevk ve idare edilmesi diye bir mesele, bunun işi bilfiil yapmaktan ayrı olduğu fikri ve sevk ve idare etme görevini üstlenen sahip, ortak veya sadece aylıklı kimseler vardır. Buraya kadar işletme iktisadının sevk ve idare konusunda söyledikleri bugün yaygın kabul gören fikirlerden farklı değildir. Ancak bu noktadan sonra işletme iktisadının sevk ve idareyi anlayışıyla ilgili kendine özgü tarafları ortaya çıkmaya başlamaktadır.

Sevk ve İdarenin tanımı (veya tanımlanmamışlığı)

Bir kere sevk ve idareden söz edilmekte birlikte ne anlama geldiğine dair tanımlamalar gevşek ve değişkendir. Öncelikle, organizasyon ve sevk ve idare kavramlarının nasıl ayrıştığı pek belirgin değildir. Bazen eş anlamlı gibi (örneğin, ISAAC, 1946a: 14; ÖZEKEN, 1951: 81), bazen de beraber (ALKAN, 1944: 195; 1952: 225). kullanıldıkları görülmektedir. İki kavramı ayrıştırma çabasını gösteren Ete (1946: 126), ikisini de aynı meselelerle ilgili görmekle beraber, organizasyonu "hazırlayıcı", idareyi ise faaliyetlerin devamı sırasında cereyan eder kabul etmektedir. Aralarda yapılan bazı değişimlerde organizasyon meselelerinden ayrı olarak sevk ve idare edenlerin gözlem ve hesap yapmalarından, geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmalarından söz

edilmektedir (örneğin, ISAAC, 1947: 207). Benzer şekilde "basiret", "ihtiyat" ve "tecrübenin" önemi vurgulanmaktadır (yine örneğin, ISAAC, 1942: 21). Sevk ve idarenin nasıl anlaşıldığına dair bir miktar daha ipucunu işletmelerde farklı iş ve emek türlerinden söz edildiğinde de görebilmek mümkündür. Özeken'den yukarıda yapılan alıntı, emirlerden, direktiflerden, düzenleyici faaliyetlerden ve murakabeden söz etmektedir. Alkan (1937: 33) "idari faaliyetin vazifelerini", "tanzim etmek", "nezaret ve kontrol altında bulundurmak" ve "rabıtaı temin etmek" sözcükleriyle tanımlamaktadır. Belki de en geniş tanımı Isaac'da (1946a: 13) vermektedir:

"Sevk ve idare işi, işletme faaliyetlerinin gayeye uygun bir şekilde ve muhtelif icra faaliyetlerinin tam bir düzen ve ahenk içinde cereyan etmesini temine çalışır. İşletmenin içinde yaşadığı iktisadi muhite, konjonktür ve mevsim temevvüçlerine, hukuki nizamaya, ticari teamüllere ilah. intibakını temin etmek bir sevk ve idare işidir. İcra işlerinde çalışan say unsurlarını iyi seçmek, bu alanda çalışanlardan en büyük randıman temin edebilmek için lazımgelen tedbirleri almak, yine sevk ve idarenin faaliyet çerçevesi içine girer. Aynile, işletmenin maddi unsuru olan sermayenin miktarını, terkiğini, gaye ve imkanlara uygun bir şekilde tedvir etmek de, yine bir sevk ve idare işi olduğuna şüphe yoktur".

Özeken ve Alkan'ın tanımlarına birlikte bakıldığında yönlendirme, düzene sokma ve denetim öne çıkmaktadır. Isaac'da da bunu düzen ve ahenk kurmada görebilmek mümkündür. Ancak bunun ötesinde Isaac sevk ve idarecilerin ilgi göstermesi gerektiğini düşündüğü, işletme iktisadınca da incelenen bütün konuları sıralar görmektedir. Bunlar da intibak, insan meseleleri ve sermayenin çevrilmesidir. Belirgin olan bir şey varsa ama o da "sevk ve idarenin" ne anlama geldiğine dair, işletme iktisadının temel kavramlarında (ISAAC, 1947: 83-113) olduğu gibi (ki zaten sevk ve idare bunlardan biri olarak görülmemektedir) tanım birliği ve kesinlik yoktur. Sevk ve idareyle ilgili sonradan yaygınlaşan anlayışların nüvesini teşkil eden Fayol, bilinmesine rağmen, kendini Türkiye'deki işletme iktisatçılarına, ne de bir-iki ayrık örnek dışında (LOCKE, 1984: 234) Almanya'dakilere, bir türlü tam olarak beğendirememiştir (ERLAÇIN, 1946: 210-217; ETE, 1946: 130-131; ISAAC, 1940-41)

Ticari idare ve teknik idare

İşletmelerde bir fonksiyon, bir iş ve bünyedeki bir emek türü olarak atıf yapılan ancak ne olduğuna pek de belirginlik kazandırılmayan "sevk ve idare" işletme iktisatçıları tarafından bir de işletmenin "branşı" ve "bünyesindeki" iş bölümüyle iç içe geçmiş ve bunlara bağlı olarak çeşitlilik gösterir kabul edilmektedir (ALKAN, 1952: 91). Faaliyet her ne ise, bilfiil yapmak (veya o faaliyetin üretiminde rol almak) ile sevk ve idare etmek ayrı işlerdir. Yukarıda

Özeken'den gelen alıntıda söylenmeğe çalışıldığı gibi, özellikle daha büyük işletmelerde, farklı insanlar tarafından üstlenilmektedirler. Ancak sevk ve idare etme işletmenin "branşından" ve icracların yaptıkları işlerin içeriği ve gerektirdiği bilgiden bağımsız değildir (ALKAN, 1952: 42). Burada işletme iktisatçılarınun esas aldığı görüş sevk ve idare edenin nezaret ettiği işi bilmesi, varsa bunun eğitimini almış olması gerektiğidir. Bu anlayışı örneğin Erlaç'ın (1946: 213-4) İnhan'ın (1935) kitabı vesilesiyle Fayol'e kuvvetli eleştirisinde görebilmek mümkündür:

"İdari kabiliyetten ve bilgisiz otoriteden fayda yerine zarar hasıl olacağına, mevzularda ve yapılan işlerde hiçbir zaman hakimiyet tesis edilemeyeceğine göre; Fayol'ün sıraladığı ve idarecilerde bulunması gereken ihtisas ehliyetlerinin ... % 10 değil, azamiye yaklaşması icap eder. ... Teknik işlerde bir mühendisin müdürü, icabında iyi bir idareci, mesleğinde minimal bir bilgi sahibi, daha doğrusu mesleğinin bir hiçi olabilecektir. Bu kanaate iştirak etmek biraz güçtür".

Benzer düşünce Almanya'da özellikle sanayi işletmelerinin "ticari" ve "teknik" olarak iki ana kısma bölünmesinin (ALKAN, 1946: 87; ISAAC, 1944-45: 24) sevk ve idare faaliyetlerinin "ihtisas şubelerine" (ISAAC, 1946a: 14) ayrılması olarak değerlendirilişinde görülmektedir (ETE, 1946: 161). Eğitim kuruluşları da, Almanya örneğinde, bu düzenlemeye eklenmiş durumdadır (ISAAC, 1946a: 15). İktisatçılar, veya işletme iktisatçıları, ticari kısımda, mühendislerse teknik kısımda idari işleri üstlenmektedirler (ISAAC, 1944-45: 23-4; ISAAC, 1946a: 15; ETE, 1946: 161). Dolayısıyla meslek ve işletmelerdeki kariyer çizgisinin temeli bir tarafta "iktisatçılık", (veya "işletme iktisatçılığı"), bir tarafta da "mühendisliktir". Bu durumun işletme iktisatçıları için yarattığı "o zaman en başa kim geçmeli?" sorunu da bir endüstri işletmesi için ticari bilgi mi, teknik bilgi mi daha önemlidir sorusu etrafında düğümlenmektedir (ALKAN, 1946: 192-193). Çözüm için önerilen görüşler de "mukadderatını işletmeye daha fazla bağlayanın tercih edilmesi" veya, daha yapısal anlamda, her iki alandaki yüksek eğitime diğer taraftan da bir takım bilgilerin dahil edilmesidir (ALKAN, 1946: 193). İşten ve mesleki bilgiden bağımsız olarak sevk ve idareye ilişkin "kapasitenin" oynayabileceği rolden hiç söz edilmemektedir. Sevk ve idare işinin mesleki bilgiyle iç içe görülmesinin bir adım sonrası, yukarıda işletmenin "branşıyla" ilgili olarak belirtildiği gibi, sektör ve hatta işletmenin özellikleriyle de ilişkili görülmesidir. Bu da sevk ve idare diye nitelenen işlerle ilgili "kapasitelerin" bir ortamdan diğerine nakledilebilirliğini kuşkulu hale getirmektedir (ALKAN, 1938: 56).

Müteşebbis, Idareci ve İşletmecl

Ticari ve teknik ayrımının sevk ve idare açısından ifade ettiği "ihtisas şubeleri" yanında işletme iktisadında, işletmedeki rol veya iş türlerinin tanımlanmasına bağlanan yine sevk ve idare için, deyim uygunsu, bir de "dikey" farklılaşma vardır. Yukarıda değinilen "idare edenlerle" "idare edilenler" arasındaki ayrım, iş veya emek türleri için bazı yazarlarca üçlü bir sınıflandırma şeklinde de sunulmaktadır (ALKAN, 1937: 31-2; 1946: 97; ETE, 1946: 159-62; ERLAÇIN, 1946: 104-8). Burada icra faaliyeti (veya "idare edilenler") aynı kalmakta, sevk ve idare işiyse bir bakıma "müteşebbisin faaliyeti" ve "idari faaliyet", "idare edenler" de müteşebbis ve idareci olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımı özellikle belirtenlerde (ki bunlara Isaac'da dahildir, 1946a: 20) tanımlamalar yine çok keskin olmamakla birlikte, bir kere, iktisattan kaynaklanıyor olmaktan ötürü, "müteşebbise" ayrılan özel bir yer vardır. Bugün kullanılan terimlerle daha "stratejik" işleri yapan ve karar alma yetkisini esas elinde bulunduran müteşebbidir. Örneğin Ete (1946: 159-160) müteşebbis ve bu "fonksiyonun" idarecilerle ilişkisini şöyle tanımlamaktadır:

"Müteşebbis dediğimiz vakit, iktisadi bir faaliyet yaratan fakat bu meyanda bir mesuliyet deruhte eden hakiki ve hükmi şahıslardır. Müteşebbis istihsal amillerinden tabiat, iş ve sermayeyi telif etmesini bilen başka bir ifade ile organizasyon kudretini nefsinde cemedden şahıstır. Diğer taraftan muhtelif teşebbüsler arasındaki münasebetleri tetkik etmek, buna göre kendi işletmelerdeki vasıtaları piyasanın ihtiyacına uydurulması hususunda idarecilere (işletmeleri sevk ve idare edenlere) direktifler vermekle de mükelleftir, keza spekülâtif fonksiyon da müteşebbise racidir. Müteşebbisin faaliyeti daha ziyade fikri sahada tecelli eder".

Dolayısıyla piyasa ortamına göre esas "önemli" zihinsel ve planlayıcı işlerle organizasyonun kurulması müteşebbis tarafından yapılmaktadır (ALKAN, 1937: 32; 1938: 51-2; ETE, 1946: 159-60). Plan ve kararların uygulamaya geçirilmesi ve "icracı" iş yapanlar tarafından müteşebbisin istediği şekilde yürütülebilmesi için düzenleyici bir köprü görevini görenler de "idari faaliyette" bulunan idarecilerdir (ALKAN, 1952: 90-1). Böylelikle idari faaliyetin de esasen, yukarıda da belirtildiği gibi, bir "nezaret", "kontrol" ve "rabıta" işi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır (ALKAN, 1952: 91). Sözü edilen "işler" bazen karar alma yetkilerini içeriyor (ETE, 1946: 161), bazen de memurlar tarafından bile yürütülüyor olabilir (ALKAN, 1952: 91). Bu ifadelerden doğan izlenim, özellikle özel sahiplik altındaki işletmelerde "disposition (karar verme) selahiyetleri bile" (ETE, 1946: 161) olmasına, bazılarının "vazife ve selahiyetleri, 'müteşebbis'in rolüne çok yaklaşma(sına)" (ISAAC, 1946a: 19) karşın, "idarecilik" işinin müteşebbise kıyasla ikincil bir konumda görüldüğüdür. Alkan (1952: 41), herhalde disiplin ve meslek tanımını da keskinleştirme çabasıyla, diğer yazarlar

tarafından arada sırada kulanılmakla birlikte bir tanıma bağlanmayan, "işletmeci" terimini bir "esas mefhum" haline getirmek istemektedir. İşletmeci esasen yukarıda müteşebbislik faaliyeti için belirlenene benzer işler yapmakta, ancak ayrı bir fonksiyon ve "meslek" olarak tanımlanmaktadır. Müteşebbis ya işletmenin faaliyete geçmesiyle işletmeciye dönüşmekte, ya da işi işletmeciye bırakmaktadır. Böylelikle hem iktisadın müteşebbisinden ayrıştırılarak faaliyetteki bir işletmeyle bağı, sahip veya aylıklı olması fark etmeksizin, kuvvetlendirilmiş, hem de eğitimiyle, ilmiyle ilişkilendirilmiş, meslek nitelenmesine aday bir tanımlama üretilmiş olmaktadır.

Gerek bu kavramlar ve yüklenen tanımlamalar, gerekse yukarıda değinilen teknik ve ticari idare ayrımı, Almanya'da olduğu gibi, o dönemin Türkiye'deki işletme iktisadının da sevk ve idareyi anlayışıyla ilgili belki de en önemli noktaya işaret etmektedir. Bu anlayışa göre sevk ve idarecilik bir meslek değildir, başka mesleklere sahip olanların işletmelerde belirli konumlara geldiklerinde yapmak durumunda kaldıkları bir iştir. Bunu, yukarıda değinildiği gibi, "işletme iktisatçılığını" bir adım öteye götürmek isterken Alkan'ın (1952: 41) "mesleğimizin" "işletmecilik" olduğunu söylemesi yanında, Isaac'ın (1946a: 21) müşavir rolünde bir iş türü olarak "muhasabe eksperliği", Alkan'ın (1946: 86 ve 91) da "işletme organizatörlüğünden" meslek olarak söz etmesinde de görebilmek mümkündür. Bu insanlar "yüksek iktisat ve ticaret tahsili" görmüşlerdir. Her birinin yaptığı iş (ISAAC, 1946a: 20-21) işletme iktisadının iki sacayağından birine dayanmaktadır. Muhasebe eksperliğinin temeli hesap işleri, işletme organizatörlüğünün de organizasyon "bilgisidir". Her iki "bilgi" de "ilme" dayalıdır. Dolayısıyla, ortamdaki ortama nakledilebilir niteliktedir. Sadece işletmenin özelliklerine uyarlama gerekmektedir (örneğin, ALKAN, 1937: 94). Sevk ve idare ve idarecilik içinse kendine özgü ne "ilim", ne "bilgi" ne de "mektep" vardır. Olsa olsa, Isaac'ın (1946: 93) söylediği gibi,

"... endüstri, ticaret, teknik sevk ve idare sahalarında büyük başarılar göstermiş, şöhret kazanmış olan müteşebbislerin ve organizatörlerin hayatlarını tedkik etmek, işletme sevk ve idaresi bakımından bazı dersler alınması hususunda faydalı olabilir".

Anlayış böyle olunca sevk ve idarecinin, sonradan Türkiye'de de yapıldığı gibi (ÜSDİKEN vd., 1998), "profesyonel" yönelik bir tercih ve yüceltme de görülmemektedir. İşletme iktisadının işletmelerin kurucuları ve sahipleri tarafından yönetilmesine herhangi bir itirazı görünmemektedir. İş büyür veya işletme sermaye şirketi olur da aylıklı müdürler de gerekirse, "bazı esas prensiplere sadık kaldıkları" ve müteşebbisle aralarındaki "itimat sarsılmadığı" (ETE, 1946: 161) sürece burada da bir sorun yoktur (ÖZEKEN, 1951: 81). Ancak aylıklı idareciyi sahip olduğu birtakım "özel" bilgi ve becerilerinden ötürü kurucuya veya sahiplik bağı olana kıyasla farklı veya üstün kılan herhangi bir tarafı da bulunmamaktadır. Toptan bakılınca sevk ve idare "nazik ve güç" bir iş

olarak nitelenmiştir (ÖZEKEN, 1951: 67; ISAAC, 1947: 102) ama, yüceltilen biri varsa o da müteşebbistir. "Yaratıcı" olan işi onlar yapmaktadır (ISAAC, 1946a: 93). Alkan da (1952: 42-43), benzer biçimde, sadece esas önemli olduğunu düşündüğü "işletmeci" için gerekli "vasıfları" sıralamaktadır.

Aylıklı yöneticiler, yine sonraları olduğu gibi (kendilerinin çıkarları diye bir şey söz konusu olmaksızın) (ÜSDİKEN vd., 1998), sermayedarlar ve çalışanların çıkarlarını "dengeleyen" birileri olarak da görülmemektedir. Müteşebbisin de, "işletmecinin" de çıkarları olduğundan kuşku yoktur. "Sonu gelmez bir kar hırsı(yla)" dahi hareket ediyor olabilirler (ÖZEKEN, 1951: 20). Bunları sınırlayacak olan da başta tabii piyasadır. Bunun da yanında, yukarıda işaret edildiği gibi, bu çağda artık zorunlu olduğunu söyledikleri "sosyal düşünüşün" kazandırılması ve kanunlar yoluyla getirilebilecek dengeler vardır. İşletme iktisadının "idarecisi" böyle bir dengelemeyi yapacak konumda değildir. Olsa olsa kendisine tanınan sınırlar içinde müteşebbisin emir ve direktiflerini yerine getirmektedir.

Sonuç

İşletme iktisadının merkezi ilgisini oluşturan "işletme" için ortaya koyduğu en temel iddia, iktisadi hayatın belirleyicilikleri ve belirsizlikleri altında çalışıyor olmasına karşın, kendi bünyesi içinde bilinebilir ve örgütlenebilir bir nitelik taşıdığı için işletmenin yaşam ve başarı şansını etkilemenin mümkün olduğudur. Bu çabanın esasını işletmeyi iktisadi bir varlık olarak görmek teşkil etmelidir. Yapılacakların vurulacağı tek tartı iktisadiliktir. İşletmenin "rasyonel" çalışır hale getirilmesi böyle sağlanabilir.

Belirtilen temel iddiası ve iktisadiliği esas alan anlayışıyla, işletme iktisadının ana meselesi de işletmelerin nasıl daha iyi sevk ve idare edilecekleri olmaktadır. Daha da özgül olarak ama, işletme iktisadi işletmeleri "iktisadi" veya "ticari" "bakımdan" sevk ve idare etmenin "ilmini" ve "zanaat bilgisini" üretmeye çalışmaktadır. "Teknik" idarenin, mühendislik eğitimi görmüş olanlara bırakılması gerektiği düşüncesi, sevk ve idare işinin ilgili alanda meslek bilgisine sahip insanlarca yapılan, işletme içindeki konuma bağlı bir faaliyet şeklinde anlaşılmasının bir parçasıdır.

Başta işletmelerin kendilerini çevreleyen ve hemen hemen tamamen kontrolleri dışındaki koşullara rağmen "rasyonel" hale getirilebilecekleri, bunun da sevk ve idareyle sağlanacağı fikri olmak üzere, yukarıda değinilen düşünceler ve bunlarla bağlantılı "düstur" ve "teknikler" Türkiye'ye Alman işletme iktisadi kanalıyla gelmiştir. İşletme iktisadının getirdiği bir başka yeni anlayış da bu meselelerin, veya daha genel olarak iş yapmanın, "ilme" konu olabileceğidir. Günün koşulları işletme sorunlarının artık bir "üniversite ilmi" (ISAAC, 1938b: V) olmasını gerektirmektedir. İş yapanların, işletmeleri sevk ve

idare edenlerin ve etmesi beklenenlerin "ilimden" ve "mektepten" öğrenecekleri vardır. (örneğin, ETE, 1933a: 434; ISAAC, 1938b: VI). Böylelikle işletmeler daha "rasyonel" hale getirilebilir, daha iyi sonuçların elde edilmesi sağlanabilir.

Bu mesajları, kamu sektörüyle birlikte iş dünyasına yönelik yüksek öğretim veren değişik kuruluşlara (birinde "kursü" şeklinde) ders olarak girişi ve ürettiği yazınla işletme iktisadı, bazı başka yazarlarca da (OLUÇ, 1973; TOSUN, 1985) ileri sürülmüş olduğu gibi, Türkiye'de sonraları "işletme" adını alan sahanın akademikleşmesinde ilk adımı teşkil etmiştir. Ancak işletme iktisadının bu makalede ortaya konan iki ana düşüncesi (iktisadiliğin işletmelere ilişkin tek ölçütü oluşturması ve sevk ve idareyi sadece bir iş olarak görme) 1950'lerle birlikte "geride" bırakılmış, işletme iktisadı da bir bakış açısı ve disiplin tanımı olarak sönmeye yüz tutmuştur (ÜSDİKEN/ÇETİN, 2001). Görünürde bugünlere işletme iktisadından pek iz kalmamıştır. Bir çalışmada 2000 yılı itibariyle Türkiye'de uygulanmakta olan "işletme" lisans programlarından sadece bir tanesinde "işletme iktisadı" başlığını taşıyan bir derse rastlanmıştır (ÜSDİKEN, 2002). İşletme iktisadı bir de, Türkiye'nin Alman etkisinden Amerikan etkisine geçişi sırasında 1954'de İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan, "İşletme İktisadı Enstitüsü'nün" adında tarihsel bir iz olarak devam etmektedir. Bu göstergeler işletme iktisadının Türkiye'de işletmeler ve yönetilmeleriyle ilgili düşüncelerdeki etkisinin artık tamamen kaybolduğu şeklinde yorumlanabilir.

Ancak bir yandan belki vurduğu kuvvetli bazı damgaların devam ettiğini ileri sürmek de mümkündür. Türkiye'de bu konularla ilgili akademik birimlerin ve lisans derecesinin adı "işletme", disipline ve hatta bu alanda eğitim görmüş olanların "mesleğine" atıf yapılırken kullanılan ifade de "işletmeciliktir". Bu terimlerin Alkan'ın 1952'deki (s. 41) "(iş)letme, işletmeci'nin ve işletmecilik mesleğinin esas ve faaliyet kaynağıdır" tanımıyla eşliği ortadadır. İlginç olanı "işletme" ve "işletmecilik" sözcüklerinin Türkiye'yi 1950'lerle birlikte etkisi altına alan Kuzey Amerika'nın akademik ortamlarında kullanılan hiçbir İngilizce sözcüğe karşılık gelmemesidir. Anglo-Saxon yazınıla bu bağın olmayışını, işletme iktisatçıların zamanında sıkça yaptıkları gibi (örneğin, ISAAC, 1946a: 22; ETE, 1946: 118; ALKAN, 1952: 41) "işletmeciliğin" bu alanda akademik faaliyette bulunanlarla uygulama dünyasında çalışanların "ortak" mesleği olarak nitelenişinde de görebilmek mümkündür. Bu ilk bakışta çeviride karşılık bulma sorunu olarak görülebilir. Türkiye'de kökü işletme iktisadına giden bir alanın tarihsel seyri içinde bu terimlerin kurumsallaşarak yer tutması, böylelikle de sorgulanmaz bir nitelik kazanması olarak da düşünülebilir. Ancak bütün bunların ötesinde, 1950'ler sonrasının kuvvetli Amerikan dalgasıyla gelen yaklaşım ve düşüncelerin aslında işletme iktisadının daha önce getirdiklerini tamamıyla yıkıp yerini alamadığı da akla gelebilir. Bazı yönler törpülenmiş, üstüne de Kuzey Amerika'dan gelenlerin eklenmiş olabileceğini düşünmek de

mümkündür. İşletme iktisadının öğrettiklerinin alttan alta devam etme derecesi Türkiye'deki "işletme" disiplini içinde farklılaşma gösteriyor da olabilir. Ayrıca, soru sormaya başlayınca, akademik dünyanın 1950'ler sonrasında işletme iktisadının öğrettiklerinin yerini almak üzere benimsediği ve benimsetmeğe çalıştığı Kuzey Amerika kaynaklı anlayışların, hem davranışçı yönelimi, hem de yönetimi yapılan işten bağımsız görme eğilimiyle, Türkiye'deki iş dünyasına ne denli nüfuz edebildiği de akla gelmeye başlayabilir. Bütün bunlar ve üretilebilecek başkaları önemli ve ilginç araştırma soruları olmaya aday olarak beklemektedir.

Kaynakça

- ALKAN, İsmet (1937/1944/1952), *Genel İşletme Ekonomisi* (Ankara: Köyhocası Basımevi, 1. yayım; İstanbul: İşletme Mecmuası Yayınları, 2. yayım; İstanbul: İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, 3. yayım).
- ALKAN, İsmet (1938/1946), *Endüstri İşletme Ekonomisi ve Esas Meseleleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1. yayım; İstanbul: İşletme Mecmuası Yayınları, 2. yayım).
- ALKAN, İsmet (1939), *Türkiye İktisadiyatında İşletmeler ve İktisadi Vazifeleri* (İstanbul).
- ALTUĞ, Ayet (1950), *Denizcilere Muhtasar İşletme Ekonomisi* (İstanbul: Devlet Deniz Yolları ve Limanları Matbaası).
- AMDAM, Rolv Petter (ed.) (1996), *Management Education and Competitiveness: Europe, Japan and the United States* (London: Routledge).
- BROOKNER, Lester I. (1966), *History of Accounting Education in Turkey, 1923-1969*, yayınlanmamış doktora tezi, New York University.
- ÇANKAYA, Ali (1968), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt II (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi)
- DE MAN, Huibert/ KARSTEN, Luchien (1994), "Academic Management Education in the Netherlands,"
- ENGWALL, Lars / GUNNARSSON, Elving (eds.), *Management Studies in an Academic Context* (Uppsala: Uppsala University): 84-115.
- ENGWALL, Lars (1998), "Mercury and Minerva: A Modern Multinational Academic Business Studies,"
- ALVAREZ, José Luis (ed.), *The Diffusion and Consumption of Business Knowledge* (London: Macmillan): 81-109.
- ENGWALL, Lars / GUNNARSSON, Elving (eds.) (1994), *Management Studies in an Academic Context* (Uppsala: Uppsala University).
- ERGIN, Osman (1941), *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 3 (İstanbul: Osmanbey Matbaası).
- ERLAÇIN, Şükrü (1946), *İşletme Ekonomisi*, Cilt I, (İzmir: İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Yayınları).
- ESENKOVA, Enver (1958), "İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulunun Tarihçesi," *İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu 75inci Yılı* (İstanbul): 28-35.
- ETE, Muhlis (1946), *İşletme Ekonomisi Dersleri*, Cilt I ve II (Ankara: Dünya Kağıtçılık ve Kitapçılık).
- ETE, Muhlis (1945), "Türkiye'de İktisadi Tedrisat Meselesi," *Türk Ekonomisi*, 2/22, 259-263.
- ETE, Muhlis (1937a), "İşletme Ekonomisi İlimi," *İÖ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 3: 51-69.
- ETE, Muhlis (1937b), "İsmet Alkan Genel İşletme Ekonomisi," *İÖ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 3: 386-388.

- ETE, Muhlis (1935), "Yeni Türk Harflerle Yazılmış Ekonomik ve Finansal Kitaplar Bibliyografyası," *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1: 257-272.
- ETE, Muhlis (1934), Devletçilik ve Planlı Ökonomi," *Ekonominin Bugünkü Meseleleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi): 92-118
- ETE(M), Muhlis (1933a), "İktisadi Teşkilatlanma, İşletme İktisadı," *Ölkü*, 1/6: 432-435.
- ETE(M), Muhlis (1933b), "Bizde Kürsü İktisatçıları ve İktisat İlimi," *Kadro*, 2/23: 45-51.
- ETE(M), Muhlis (1932), *İktisadi İlim Şubelerinden İşletme İktisadı* (İstanbul: Türk İktisatçıları Cemiyeti İktisadi Konferanslar Serisi No. 2).
- FEHLING, August Wilhelm (1926), "Collegiate Education for Business in Germany," *The Journal of Political Economy*, 34/5: 545-596.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri (1946), *Türkiyede İktisat Tedsatı Tarihiçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı* (İstanbul İÜ İktisat Fakültesi).
- GÜLLEN, Mauro F. (1994), *Models of Management* (Chicago: University of Chicago Pres).
- HOMBURG, Christian (1999), "Die Rolle der deutschen Betriebswirtschaftslehre im internationalen Vergleich," LINGENFELDER, Michael (ed.), *100 Jahre - Betriebswirtschaftslehre in Deutschland, 1898-1998* (München: Verlag Franz Vahlen): 195-212.
- (INHAN), M. Zühtü (1935), *İşletme Ökonomisi*, Fasikül 1 (İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı).
- İLKİN, Selim (1972), "1920-1970 Döneminde Türkiye'deki İktisat ve Ticaret Eğitimi ile İlgili Kuruluşların Gelişimi Tarihi üzerine bir Deneme," GÜRÜN, Fikret (der), *Türkiye'de Okutulan İktisat Özetine* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi): 3-38.
- ISAAC, Alfred (1947), *İşletme İktisadı*, Cilt 1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2. yayım).
- ISAAC, Alfred (1946a), *İşletme İktisadı*, Cilt 2, İkinci Fasikül (İstanbul: Adnan Kitabevi, 2. yayım).
- ISAAC, Alfred (1946b), "Türkiye Sanayi ve Maliyetlerin İndirilmesi Çareleri," *Günün Ekonomik Meseleleri* (İstanbul: İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları): 7-25.
- ISAAC, Alfred (1944-45), "Teknik ve Ekonomi (Rasyonellik ve Rantabilite)," *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 6/1-2: 21-27.
- ISAAC, Alfred (1944a), *İşletme İktisadı*, Cilt 3 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi).
- ISAAC, Alfred (1944b), "İşletme İktisadı Bakımından Aile," *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medeni Hukuk Profesörü Ebul'ula Mardin'e Armağan* (İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi): 231-261
- ISAAC, Alfred (1942), *İşletme İktisadı*, Cilt 2 Birinci Fasikül (İstanbul: İstanbul Üniversitesi).
- ISAAC, Alfred (1941-42), "Sanayi İşletmesinde Rasyonellik Prensibinin Tatbikatı," *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 3/1-2: 116-157.
- ISAAC, Alfred (1940-41), "M. Zühtü Inhan İşletme Ekonomisi," *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2/2: 345-348.
- ISAAC, Alfred (1938a), "İşletme İktisadının Terbiyevi Ehemniyeti," *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 4: 638-649.
- ISAAC, Alfred (1938b), "Ön Söz," *I. Alkan, Endüstri İşletme Ekonomisi ve Esas Meseleleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi): V-VI.
- LINDENFELD, David L. (1990), "The professionalization of applied economics: German counterparts to business administration," COCKS, G. / JARAUSCH, K. H. (eds.), *German Professions, 1800-1950* (New York: Oxford University Pres): 213-231.

- LOCKE, Robert R. (1989), *Management and Higher Education since 1940: The Influence of America and Japan on West Germany, Great Britain and France* (Cambridge: Cambridge University Press).
- LOCKE, Robert R. (1984), *The End of the Practical Man: Entrepreneurship and Higher Education in Germany, France and Great Britain, 1880-1940* (Greenwich, Connecticut: JAI Press).
- MEYER, Heinz-Dieter (1998), "The German Handelshochschulen, 1898-1933: A New Departure in Management Education and Why It Failed," ENGWALL, Lars / ZAMAGNI, Vera (eds.), *Management Education in Historical Perspective* (Manchester: Manchester University Press): 19-33.
- OLUÇ, Mehmet (1973), "Türkiye'de İşletmecilik Eğitimi ve Öğretiminin Tarihçesi," *Sevk ve İdare Dergisi*, 8/63: 9-13.
- OLUÇ, Mehmet (1972), "İşletme Fakültesinin Kuruluş ve Gelişmesi," *KÜ İşletme Fakültesi Dergisi*, 1/1: 1-14.
- ÖZ-ALP, Şan (1979), "İşletmecilik Okullarının Tarihsel Gelişimi," *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 15/2: 19-22.
- ÖZEKEN, Ahmed Ali (1951), *Umumi İşletme İktisadi*, Cilt 1, Birinci kitap (İstanbul: İstanbul Üniversitesi).
- ÖZEKEN, Ahmed Ali (1942) "İstihsal Cephesinde Tasarruf," *KÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 4/1: 127-147.
- PIEPER, Rudiger (1994), "Division and Unification of German Business Administration and Management Education," ENGWALL, Lars / GUNNARSSON, Elving (eds.), *Management Studies in an Academic Context* (Uppsala: Uppsala University): 116-137.
- SCHANZ, Günther (1999), "Wissenschaftsprogramme Orientierungsrahmen und Bezugspunkte betriebswirtschaftlichen Forschens," LINGENFELDER, Michael (ed.), *100 Jahre - Betriebswirtschaftslehre in Deutschland, 1898-1998* (München: Verlag Franz Vahlen): 31-48.
- SCHNEIDER, Dieter (1999), "Geschichte der Betriebswirtschaftslehre," LINGENFELDER, Michael (ed.), *100 Jahre - Betriebswirtschaftslehre in Deutschland, 1898-1998* (München: Verlag Franz Vahlen): 1-29.
- SCHMALTZ, Kurt (1930), "The Business Periodicals of Germany," *The Accounting Review*, 5: 231-234.
- TOSUN, Kemal (1985), "Önsöz," *Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan* (İstanbul: İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü): III-VI.
- TRIBE, Keith (1995), *Strategies of Economic Order: German Economic Discourse, 1750-1950* (Cambridge: Cambridge University Press).
- TUNA, Orhan (1985), "Ord. Prof. Dr. Alfred Isaac: Şahsiyeti ve İlmî Hıviyeti," *Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan* (İstanbul: İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü): 7-18.
- UÇANSU, Tuna Çeteğin (1972), *İktisat-İşletmecilik ve İdari İlimler Tez'leri Bibliyografyası (1942-1971)* (İstanbul: İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü).
- UNAT, Falk Reşit (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi).
- ÜSDİKEN, Behlül (2002), "Plurality in Institutional Environments and Educational Content: The Undergraduate Business Degree in Turkey," AMDAM, Rolv Petter / KVALSHAUGEN, Ragnhild / LARSEN, Eirinn (eds.), *Inside the Business School: The Content of European Business Education*, Oslo: Abstrakt Press (baskıda).
- ÜSDİKEN, Behlül / ÇETİN, Demet (2001), "From Betriebswirtschaftslehre to Human Relations: Turkish Management Literature before and after the Second World War," *Business History*, 43/2: 99-124.
- ÜSDİKEN, Behlül / ÇETİN, Demet (1999), "Türkiye'de Akademik Dünyanın Yönetme İşine Yaklaşımında 1950'li Yıllarla Birlikte Ne Değişti?," *Arma İdaresi Dergisi*, 32/4: 47-65.
- ÜSDİKEN, Behlül / KIESER, Alfred / KJAER, Peter (2002), "Academy, Economy, and Polity: Betriebswirtschaftslehre in Germany, Denmark and Turkey before 1945," yayınlanmamış yazı.

ÜSDIKEN, Behlül / SELEKLER, Nisan / ÇETİN, Demet (1998), "Türkiye'de Yönetim Yazınına Egemen Anlayışın Oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi Üzerine bir İnceleme," *Amme İdaresi Dergisi*, 31/1: 57-87

WIDMANN, Horst (2000) (çev. A. Kazancıgil ve S. Bozkurt), *Atatürk ve Üniversite Reformu* (İstanbul: Kebabçı yayınevi).

YAZMAN, Aslan Tufan (1985a), "Prof. Muhlis Ete," *Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan* (İstanbul: İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü): 45-48.

YAZMAN, Aslan Tufan (1985b), "Prof Zöhtü İnhan," *Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan* (İstanbul: İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü): 37-43.

YAZMAN, Aslan Tufan (1963), *Prof. İsmet Alkan: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: DYO Kültür Yayınları).